

ארגון "אשה לאשה" – מרכז פמיניסטי חיפה
אוניברסיטת חיפה

"הקול השקוף": נשים מדברות על מוגבלות ופמיניזם

עורכות: דליה זק"ש וחדוה אייל

אוקטובר 2013

”הקול השקוף“: נשים מדברות על מוגבלות ופמיניזם

כותבות המחקר האיכותני – ”מחקר משתתפות“: אורנה רוני, אסנת יחזקאל-להט, דליה זק”ש, חדוה אייל ומיקי.

כותבות המחקר הכמותי – ”מדד הביטחון של נשים“: איריס זמיר ואסיה איסטושינה.

עורכת לשונית: אסנת יחזקאל-להט.

תודות: לשגית מור מהפקולטה למשפטים ולדליה זק”ש מהחוג לריפוי בעיסוק באוניברסיטת חיפה. למכון קרטן באוניברסיטת חיפה ובמיוחד לחגית רובין, מנהלת המכון. לחברות הקבוצה ”פמיניזם ומוגבלויות – לקראת פעולה” ולמנחות הקבוצה אסנת יחזקאל-להט וחגית גור-זיו. לחדוה אייל, רכזת הפרויקט ”נשים וטכנולוגיות רפואיות” בארגון ”אשה לאשה” – מרכז פמיניסטי חיפה. למתמללת שחף מרגלית. למשקלטת גלית ריזקן מחברת ”כיתוב”. למראיינות איריס זמיר ואסיה איסטושינה.

תודה רבה לחברות ”אשה לאשה” – מרכז פמיניסטי חיפה.

פרויקט ”נשים וטכנולוגיות רפואיות” פועל במסגרת ארגון ”אשה לאשה” – מרכז פמיניסטי חיפה. פרויקט זה שם לו למטרה לפתח מעורבות ציבורית ודיון פמיניסטי בנושאים המערבים מדע וחברה. שאיפתנו היא לקדם דיון מעמיק על ההשלכות החברתיות, האתיות והכלכליות שבצד הקדמה בתחומי הרפואה והמדע ולהציע שינויים העולים מתוך הדיון וההסכמות הפמיניסטיות שבצדו במטרה לאתר דרכי פעולה ליצירת שינוי חברתי.

כתובתנו: רחוב ארלוזורוב 118, חיפה, 33276

דוא”ל: wmt.isha@gmail.com

טלפון: 04-8650977

אתר אינטרנט: www.isha.org.il

Euro-Mediterranean Foundation of Support to Human Rights Defenders
المؤسسة الأوروبية لمنظمة لدعم المدافعين عن حقوق الإنسان
Fondation euro-méditerranéenne de soutien aux défenseurs des droits de l'Homme

Global Fund
for Women

הקדמה :

דו"ח המחקר שלפניכן עוסק בקולות שלא נשמעו עד כה בישראל, של נשים עם מוגבלות ונשים ללא מוגבלות (להלן נשים עם/ללא מוגבלות) הדנות בנושאים שונים הקשורים לפמיניזם ומוגבלות. עד לפני כעשור, השיח על מוגבלות ונכות לא היה קיים כמעט במרחב הפמיניסטי בישראל. לאור ההתעוררות הענפה של שיח על זכויות של אנשים עם מוגבלות בעולם וגם בישראל, החלטנו, קבוצת נשים מארגון "אשה לאשה" – מרכז פמיניסטי חיפה, לנקוט יוזמה ולקיים קבוצת העצמה לנשים עם מוגבלות וללא מוגבלות, ולבדוק באמצעות מחקר חלוץ מהן נקודות ההשקה בין מוגבלות ופמיניזם בישראל במטרה לעלות את המודעות לכך בישראל.

כחלק מהתפיסה הפמיניסטית, המבקשת להביע את מכלול הקולות המגוונים בשדה החברתי, ננקטו במחקר זה שתי שיטות מחקר: מחקר פעולה בגישה איכותנית ומיפוי של תחושת הביטחון של נשים בגישה כמותית, אשר התבצעו במקביל וללא קשר זה לזה במהלך השנים 2011-2013. זאת מתוך תפיסה שיש סוגים שונים של מקורות, עובדות וידע המקיימים דיאלוג זה עם זה וכי יש לשלב בין שתי גישות המחקר כדי לפרוש יריעה רחבה ככל האפשר של הנושא הנחקר.

זהו מחקר חלוץ, אשר בדומה למחקר שנערך ופורסם על-ידי מרכז אלטופולה בנצרת (אספניולי, 2010) על נשים עם מוגבלות בחברה הפלסטינית בישראל, מבוסס על החוויות והפעילות של קבוצת נשים עם מוגבלות. היות שמדובר במחקרים ראשונים הרי שהם רק תחילתו של מסע מחקרי ופעילות בתחום מרתק ומהותי לחייהן של כל הנשים בארץ.

רקע:

טרמינולוגיה

הטרמינולוגיה של נכות ומוגבלות כוללת כמה מושגים שיופיעו במסמך זה בהקשרים שונים, לפי הנושא הנדון ולפי תפיסותיהן השונות של הנשים בקבוצה שבה נערך המחקר. מבחינה היסטורית "המודל הרפואי" של מוגבלות התייחס לנכות וללקות כאל מגבלה גופנית של האדם ההופכת אותו לפגום. במודל זה המוגבלות נחשבת כפנימית לאדם והיא נתפסת כמקור לבעיה שיש לתקן אותה. כפועל יוצא אדם "נכה" נחשב כ"לא נורמלי" וכסובל מחיסרון ומטרגדיה אישית. במילים אחרות, לפי המודל הרפואי "נכות" מוגדרת על-ידי החברה "הבריאה" כמצב ביולוגי, והדגש בו מושם על לקות גופנית ועל מגבלות פונקציונליות של אנשים נכים לעומת התפקוד של יתר החברה. לדוגמה, חוק המוסד לביטוח לאומי מגדיר נכות כאי-יכולת ותפקוד חלקי או מוחלט של גופו של אדם או של חלק ממנו. הנכות יכולה להיות גופנית, קוגניטיבית או נפשית ולהופיע ברמות חומרה שונות.

המודל הרפואי העדכני של ארגון הבריאות העולמי הפסיק להשתמש במושג "נכות" ומגדיר "מוגבלות" (Disability) כתוצאה של לקות (Impairment) (WHO, 2001). המוגבלות משפיעה על התפקוד, הן הגופני והן החברתי – בביצוע של תפקידים ומשימות המצופים מן האדם

ואשר החברה והתרבות מגדירות אותם (Jette, 2009). נראה שכיום המונח "נכות" משמש עדיין כהגדרה רפואית, ואילו המונח "מוגבלות" מתייחס יותר לחלק התפקודי והחברתי. במחקר זה חשנו חופשיות להשתמש בשפה על צורותיה השונות. גם אם אכן נעשה שימוש במושגים שונים זה מזה לגבי "נכות" והיו אי-הסכמות לגבי מושג זה או אחר, הגדרות הבסיס – האישיות והחיצוניות כאחת – אפשרו קיום של שיח ושפה משותפת. חרף המודעות למורכבות של השימוש במושג ה"נכון", בכתבה של דו"ח מחקר זה מעדיפות החוקרות להשתמש במושג "אנשים עם מוגבלות" המקובל היום בתחום הביקורתי של לימודי מוגבלות. עם זאת במסמך יינקטו גם מושגים אחרים כמו "נכות" או "מגבלה", על-פי השימוש של המשתתפות השונות במחקר.

הדרה של א/נשים עם מוגבלות

בני-אדם המוגדרים כ"נכים", כ"פגועים" או כ"אנשים עם מוגבלויות" נחשבים לפוגעים בתדמיות המקובלות והמוגדרות כנורמות. מעמדם מקובע כנחות, אם בניהול חיי עבודה פרודוקטיביים או חיי משפחה, אם כבני זוג אוהבים ומיניים ואם כהורים. הפלייתם של א/נשים עם מוגבלות בחברה נובעת מעמדות של קיפוח בתוך עולם המציב מחסומים בתחומים שונים, כמו המרחב החברתי או הפיזי, מההתנהלות הממסדית כלפיהם ומחלוקה בלתי-צודקת של משאבים והיעדר גישה אליהם (Garland-Thomson, 2011). בשל כך מעמדם של א/נשים עם מוגבלות מונצח בהיסטוריה כמנוודים, כחריגים וכבלתי-כשירים מבחינה חברתית, חומרית ואנושית כאחת. המודעות לקיומם של א/נשים עם מוגבלות בתוך החברה ולצורך בהכללתם בה הלכה וגברה בעולם המערבי בשלהי המאה הקודמת וממשיכה להתרחב גם עתה. אמנם בעשורים האחרונים ישנה פעילות נמרצת של חקיקה למען שוויון זכויותיהם של א/נשים עם מוגבלויות, אולם בפועל יישום החוקים חלקי והחברה עדיין מפלה א/נשים עם מוגבלויות ומרחיקה אותם מתוכה. למעשה, קבוצה זו עדיין נושאת על גבה סטיגמות, סטריאוטיפים ודעות קדומות, וככזו היא מובדלת, מופלית לרעה ומודחקת אל שולי החברה. ניכר כי חוקים, נורמות ונהלים יצרו הפרדה בין הגוף המוגבל לבין הסביבה הבנויה והמוסדרת, וכי קונפליקט זה אינו מאפשר את הכללתם של א/נשים עם מוגבלויות במרחב זה (Garland-Thomson, 2011). יתר על כן, ייצוגם של א/נשים עם מוגבלות, כנרטיב, עדיין נתון דווקא בידיהם של א/נשים ללא מוגבלות, אשר במידה רבה יש להם כוח מוחלט כמעט על נרטיב זה במחקר, בחקיקה, באמצעי התקשורת, בספרות, בקולנוע, באמנות ובתחומי חיים נוספים (Morris, 2001).

נכות ופמיניזם

בתוך הקבוצה המובדלת הזו של אנשים עם מוגבלות, שכאמור מופלים לרעה ונתפסים כפחותי ערך, נכללות גם נשים, אשר ניצבות בפני הפליה כפולה: בשל מוגבלותן ובשל היותן נשים. התנועה הפמיניסטית העלתה על סדר היום הציבורי את הפלייתן של נשים והדרתן מתחומי חברה רבים. הנשים הפמיניסטיות היו אלה שהביעו לראשונה את הקביעה כי "האישי

הוא הפוליטי, האומרת שהחוויות האישיות הן גם חוויות כוללות של בני אנוש. שורשי הפוליטיזציה של אנשים עם מוגבלות טמונים גם הם באמירה זו. זאת משום שמהאנשים עם המוגבלות נשללת ההזדמנות לדבר על חוויותיהם בשל העמדות והמחסומים החברתיים והסביבתיים, שהם חלק מחיי היום-יום של אנשים עם מוגבלות (Morris, 2001).

בחברה של ימינו לנשים ככלל יש פחות שליטה, עוצמה ומשאבים מאשר לגברים. לא כל שכן עבור נשים עם מוגבלות, אשר צריכות לנהל מאבק חריף אף יותר משל נשים ללא מוגבלות. למשל בחברה זו, שבה המראה החיצוני של האדם משפיע רבות על קבלתו או אי-קבלתו בחברה, נדרש מנשים להיות בעלות גוף "מושלם" ויכולת שליטה בו והופעה המסברת את הנורמות החברתיות ואת הגוף "הנורמטיבי". קל וחומר שנשים עם מוגבלויות אינן יכולה לעמוד בדרישות אלה, ובשל כך קשה להן עוד יותר להשתלב בחברה. כאמור לעיל, הפמיניסטיות העלו את הפלייטן של נשים והדרתן מתחומי חברה רבים על סדר היום הציבורי, וכחלק ממאבק זה קמו גם נשים עם מוגבלות לעמוד על שלהן.

מחקרים פמיניסטיים, וגם שאינם פמיניסטיים, ניסו לשנות את התפיסות המסורתיות הנפוצות לגבי נכות כחוסר, כעודף או כפגם גופני, ביחס לתבניות חברתיות מובנות. השוני בתאוריות פמיניסטיות הוא שהן שמות דגש במערכת היחסים שבין הסביבה לבין האדם בכלל והאישה עם המוגבלות בפרט ועל המפגש שבין צורות גוף שונות עם יכולות מגוונות לבין המבנה הפיזי של העולם (Garland-Thomson, 2011). ככל שמאבק זה קיים, ישנם תחומים רבים בו שלא נחקרו ומכשולים המוצבים בפני נשים עם מוגבלות שטרם נמצא פתרון להסרתם.

בדומה לדרך שבה נשים פמיניסטיות רואות את העולם אחרת – דרך של "ראייה מגדרית", ישנן נשים עם מוגבלות המבטות על העולם באופן שונה, וישנם סוגיות ורעיונות מסוימים, שאף שהם בלתי-נראים לאחרים, הרי הם אמתיים מאוד עבור נשים עם מוגבלות. זוהי הכרה בערך הסובייקטיבי של הצגת חוויה אישית של דיכוי והפליה, שמתוכה מתפרש העולם באופן שונה (Morris, 2001).

מתוך הכרה בהיעדרו של שיח באשר לקשר שבין פמיניזם למוגבלות ולמקומן הנפקד של נשים עם מוגבלות בתוך המרחב הפמיניסטי, החליטה קבוצה של פעילות עם מוגבלות ופעילות ללא מוגבלות לקיים במרכז הפמיניסטי "אשה לאשה" בחיפה קבוצת דיון בשיתוף עם אוניברסיטת חיפה. המטרה של הקמת הקבוצה הייתה להציב, להציף וללבן שאלות באשר להוויה של נשים עם מוגבלויות ונשים ללא מוגבלויות, ולהעביר שאלות אלה מהמרחב האישי אל המרחב הציבורי והפוליטי. הקבוצה כללה נשים עם מוגבלויות שונות – נראות ולא נראות, נשים שמטפלות באימהות עם מוגבלות, נשים שהן אימהות לילדים עם מוגבלות ונשים ללא מוגבלות. לאופי ההטרוגני של הקבוצה יש חשיבות; זהו מסר האומר שכדי לשנות את התפיסות כלפי נכות ומוגבלות ואת המבנים החברתיים התומכים בהן לא די במודעות לקיומם, אלא גם יש ליצור שיח בין אנשים ללא מוגבלות לבין אנשים עם מוגבלות.

בתחילת המפגשים של הקבוצה עלתה ההצעה להשתמש בתכנים שיעלו בקבוצה לביצוע מחקר שייכתב על-ידי המשתתפות. הקבוצה קיימה עשרה מפגשים שכל אחד מהם העלה על פני השטח היבט אחר של חוויית הנכות והמוגבלויות שהיא מציבה. בדיונים בקבוצה עלו עמדות, מגמות, תפיסות ואמונות רווחות, הן אישיות והן חברתיות, לגבי נושאים כמו גוף, משפחה, בית,

ביטחון – פיזי וכלכלי, תלות, תעסוקה, עמידה מול הממסד, שוויון זכויות וראייה פמיניסטית מתוך נכות.

הדיונים בקבוצה נתנו מקום ובמה לחוויות אישיות אלה. מפגשי הקבוצה אפשרו גם להעלות את הנושא של מודעות חברתית, אשר יוצרת חיבורים וקשרים בין נשים, ושל מבט ביקורתי על הסדר החברתי הקיים ועל אפשרויות וכיוונים של פעולה לשינוי, כמאמץ מודע להטמעת הנושא כחלק מסדר היום הציבורי. שינוי כזה יבוא מתוך נקודת מבט של פלורליזם, הכלה ורב-תרבותיות, ומתוך הבנה כי השוני והמגוון הם אלה המאפשרים את ההוויה המורכבת של החברה האנושית. בעצם אופייה הרב-גוני של הקבוצה ישנה אמירה חד-משמעית של אחדות ופעילות משותפת של נשים, למען נשים, באשר הן נשים.

מחקר זה נכתב במטרה לאפשר לנשות הקבוצה לחקור את עצמן ואת עמדותיהן לגבי נקודות השקה בין נכות ומוגבלות לבין פמיניזם, ומהי השפעתם של גורמים אלה על חייהן ועל אלה הסובבים אותן. זאת לאחר שהשיח בקבוצה הראה שאפשר להעלות קולות של מגוון נשים, חלקם קולות שכמעט אינם נשמעים וכמעט אינם קיימים במרחב הפמיניסטי, ממש כשם שהם אינם נשמעים במרחב הציבורי.

כיום המחקר האקדמי על א/נשים עם מוגבלות, סדר היום שלהם, הווייתם והמציאות של חייהם מוגדרים עדיין לרוב בידי א/נשים ללא מוגבלות. כתיבת מחקר זה מציעה סדר יום שונה, אשר בו החוויות והחיים של הנשים עצמן מתווים ומעצבים את הפרשנות של המרחב הפרטי והציבורי שלהן. כך נשים עם/ללא מוגבלות נוטלות לידיהן את היכולת ואת הזכות להיות נוכחות ולשאת באחריות על חייהן.

פרק א' מחקר איכותני

אורנה רוני, אסנת יחזקאל-להט, דליה זק"ש, חדוה אייל ומיקי

1. שיטת המחקר

מטרת מחקר זה הייתה לזהות ולהבין את חוויותיהן ותפיסותיהן של המשתתפות במחקר כלפי נושאים הקשורים לחייהן כנשים עם/ללא מוגבלות ולהשתתפותן בקבוצה בשם "פמיניזם ומוגבלויות – לקראת פעולה" להעצמת נשים עם/ללא מוגבלות.

שיטת מחקר איכותנית בגישה פנומנולוגית נבחרה כדי לבחון את תפיסותיהן של הנשים שהשתתפו בקבוצה זו. שיטת מחקר זו עוסקת בחוויות הסובייקטיביות של בני האדם ומתאימה לחקר מעמיק של קבוצה מסוימת אשר הידע הקיים עליה הנו מועט (Creswell, 2007). היא מספקת תיאור מפורט ומגוון המבוסס על התנסויותיהן של המשתתפות במחקר ומאפשרת להעלות נושאים חדשים שאין עליהם ידע מספק. השיטה הפנומנולוגית שנבחרה שואבת את הנתונים מתוך המערך הטבעי שבו מתקיים האירוע והיא מתאימה במיוחד כאשר הנושאים הם מורכבים ורב-ממדיים.

בהתאם לגישה הפנומנולוגית, מטרת מחקר זה הייתה להבין את חוויותיהן של המשתתפות כנשים בכלל וכנשים עם/ללא מוגבלות בפרט, מנקודת מבט פמיניסטית. אמנם קיימת ספרות המציגה דיון ומחקר על חוויותיהן של נשים עם מוגבלות, ולאחרונה גם בארץ יש ניצנים של מחקר המתמקד בנשים עם מוגבלות. עם זאת חקירה של מפגש בין נשים עם מוגבלות ונשים ללא מוגבלות, תוך התייחסות מודעת למשותף ולשונה ביניהן מנקודת מבט פמיניסטית, כמעט אינה קיימת.

מחקר זה התבצע בגישה של "מחקר פעולה" (Participatory Action Research). מחקר פעולה מייצג תפיסה המניחה כי הידע מתקיים במערכת של יחסים חברתיים וכי הוא יכול להיות מועצם כאשר הוא מובנה תוך שיתוף פעולה של המעורבות בתופעה או בנושא הנחקר דרך פעולה (Fine, et al., 2004). קיימים שני עקרונות מהותיים למחקר פעולה: התמקדות בבעיות ובצרכים המוגדרים על-ידי משתתפות המחקר והשתתפות פעילה של המשתתפות בהיבטים רבים ככל האפשר של המחקר, כולל ההחלטה על ביצוע המחקר, הגדרת מטרותיו, ניסוח שאלות המחקר, פיתוח תכנית הפעולה, ניתוח הנתונים ופרשנותם. ההנחה היא שהחוויות והניסיון של המשתתפות יכולים להוות בסיס להבנה ומכאן להתערבות בעלת תוצאות ישימות ואמינות ואפשרות לחולל שינוי חברתי משמעותי (Corring, 2001; Luborsky & Lysack, 2006; Taylor, Braveman, & Hammel, 2004). לפיכך מטרת המחקר הנוכחי הייתה להעמיק את ההבנה באשר לחייהן של נשים עם/ללא מוגבלות מתוך חוויות הנשים עצמן, במטרה לאתר דרכי פעולה ליצירת שינוי חברתי.

המשתתפות במחקר

במחקר האיכותני רואיינו 14 נשים בוגרות עם מוגבלות או ללא מוגבלות אשר השתתפו בקבוצת העצמה בשם "פמיניזם ומוגבלויות – לקראת פעולה" במשך כשישה חודשים, בין אוקטובר 2011 למרס 2012. המשתתפות במחקר כללו את רוב חברות הקבוצה – זולת אחת משתי מנחות הקבוצה, אחת מחברות הקבוצה, שנבצר ממנה להשתתף בו בשל נסיבות אישיות ורכזת מחקר

זה, שהייתה אף היא חברה בקבוצה. כל המרואיינות חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר.

הנשים הצטרפו לקבוצת ההעצמה לאחר שיצא קול קורא בדף המידע של "אשה לאשה" – ארגון פמיניסטי חיפה, שהזמין נשים עם מוגבלות ונשים ללא מוגבלות להשתתף בה. כמו כן הוזמנו לקבוצה כמה נשים אשר היו מעורבות בפעילויות הקשורות בנשים עם מוגבלות. הגיל הממוצע של הנשים היה כארבעים, חלקן היו עם מוגבלות ידועה וחלקן היו ללא מוגבלות. עם זאת הנשים לא היו צריכות להגדיר את הסטטוס שלהן מבחינת מוגבלותן כדי להצטרף לקבוצה. מעבר לכך, חלק מהנשים היו פעילות בארגון "אשה לאשה", חלקן היו פעילות בארגונים חברתיים אחרים כמו מרכז סיוע לנפגעות אונס ותקיפה מינית, חלקן היו פעילות בארגונים למען אנשים עם מוגבלות כמו עמותת "מילבת" וארגון "בקול", והיו אף נשים שתחום עיסוקן המקצועי נגע במישרין לנשים עם מוגבלויות. בהצגת הממצאים של המחקר האיכותני הביעו חלק מהמשתתפות את רצונן לשמור על אנונימיות ולא לכתוב את שמן ועל כן דבריהן יוצגו בשמות בדויים, ואילו חלק מהנשים הביעו את רצונן ששמן יופיע במלואו (חנה ספרן, אסנת יחזקאל-להט, אורנה רויני, חילוד חמיס, אמיליה וחדוה אייל).

כלי המחקר

לשם איסוף הנתונים התבצע ריאיון עומק בן כשעה עם כל אחת ממשתתפות המחקר. הריאיון נערך בעזרת מדריך ריאיון שנבנה על-ידי קבוצת הנשים אשר בחרו ללוות את המחקר (להלן "קבוצת המחקר"). מדריך הריאיון התייחס לתפיסה ולחוויות של המרואיינת את עצמה כאישה, וכאישה עם מוגבלות או ללא מוגבלות. שתי עוזרות מחקר חיצוניות לקבוצה ראינו את המשתתפות לאחר שהן קיבלו הדרכה והנחיה לביצוע הריאיון מרכזת המחקר. הראיונות הוקלטו ושוקלטו מילה במילה.

הליך המחקר

המחקר האיכותני החל ב- 10.10.2011 – מועד המפגש הראשון של הקבוצה "פמיניזם ומוגבלויות – לקראת פעולה" והסתיים ב-1.10.2013. הוא כלל כמה שלבים:

1. החלטה על ביצוע המחקר: במפגש הראשון של הקבוצה הציגה רכזת המחקר את האפשרות של ביצוע מחקר מלווה לקבוצה. הקבוצה הביעה עניין במחקר, בעיקר במטרה לקדם את הנראות של נשים עם מוגבלות ולהעלות למודעות החברה את המגבלות החברתיות שהן מתמודדות עמן. ההחלטה הסופית על ביצוע המחקר התקבלה במפגש האחרון של הקבוצה, כאשר המשתתפות הדגישו שחשיבות המחקר בעיניהן היא בכך שהוא ישמש ככלי לשינוי חברתי.

2. הקבוצה: במפגש הראשון של הקבוצה השתתפו 18 נשים. שלוש נשים הפסיקו לבוא למפגשי הקבוצה מסיבות טכניות של יום המפגש והשעות שבהן הוא התקיים. לפיכך השתתפו בקבוצה השתתפות סדירה 15 נשים ושתי מנחות – מנחה עם מוגבלות ומנחה ללא מוגבלות. ההנחיה הייתה משתתפת, כלומר המנחות היו חלק מהקבוצה והן התייעצו עם חברות הקבוצה לגבי הנושאים שבהם תעסוק הקבוצה. בעקבות התייעצות זו עסקו עשרת מפגשי

הקבוצה בנושאים הללו: הקשר של המשתתפות לפמיניזם ו/או למוגבלות, המודל הרפואי של מוגבלות לעומת המודל החברתי של מוגבלות, פמיניזם ממבט אישי, הגוף "הנורמאלי", נשים עם מוגבלות והמשפחה, המוסד לביטוח לאומי ונשים עם מוגבלות, מוגבלות, פמיניזם והממסד הרפואי, בריאות הנפש, אקטיביזם ומפגש סיכום ופְרָדה.

3. הקמת קבוצת המחקר: במפגש האחרון של קבוצת ההעצמה הסבירו המשתתפות כיצד הן היו רוצות להמשיך לפעול כדי לבצע את המחקר, וכמה מהן התנדבו לשמש כחוקרות בהנחייתה של רכזת המחקר. נשים אלה היוו את קבוצת החשיבה בתכנון המחקר, בפירוט של מדריך הריאיון, בניתוח הראיונות ובבחירה של קטגוריות התוכן והתמות מתוך הראיונות.

4. קבלת אישורים מוועדת האתיקה של הפקולטה לרווחה ובריאות באוניברסיטת חיפה: ב-10.8.2012 הגישה קבוצת המחקר לוועדת האתיקה את הצעת המחקר, אשר כללה את הסבר המחקר, תיאור השיטה שלו ופירוט של מכתב ההסכמה מדעת שכל משתתפת חתמה עליו.

5. בניית מדריך הריאיון: לאחר דיון עם קבוצת המחקר בנתה רכזת המחקר מדריך ריאיון.

6. ביצוע הראיונות: שתי עוזרות מחקר, מומחיות בביצוע ראיונות איכותניים, ביצעו את הראיונות לאחר שקיבלו הדרכה והנחיה מרכזת המחקר.

7. ניתוח הראיונות: את תהליך הניתוח ערכה קבוצת המחקר. התהליך התחיל מיד עם סיום עריכת הראיונות והוא כלל שלושה שלבים עיקריים:

- ניתוח ראשוני – ניתוח זה מאפשר לקבל אוריינטציה כללית של הנתונים ולאחר קטגוריות של משמעות. קבוצת המחקר קראה את הראיונות במטרה להכיר את החומר מקרוב, לקבל תחושה של המכלול ולזהות יחידות משמעות או קטגוריות ראשוניות. הקטגוריות נבחרו על בסיס בולטות וחשיבות.

- ניתוח ממפה – ניתוח זה כלל את ארגון הקטגוריות, מציאת קשרים ויחסים ביניהן וגיבוש קטגוריות רחב מרכזיות המבטאות רעיונות ברמת הפשטה גבוהה יותר. קטגוריות אלה הלכו ונהיו עשירות יותר ככל שנמשך תהליך הניתוח וכללו תיאורים ופירושים של דברי המרואיינות השונות. בשלב זה הדמיון והשוני בין המרואיינות היוו את הבסיס לזיהוי התמות המרכזיות.

- ניתוח ממוקד – ניתוח זה כלל את סידור הקטגוריות לקו סיפורי על-ידי זיהוי של התמות המרכזיות שעלו מהנתונים ומהקטגוריות הנלוות אליהם.

8. הצגת הניתוח והתמות בפני חברות הקבוצה: קבלת משוב מהמרואיינות במחקר על ניתוח ממצאי המחקר.

אמינות המחקר

להבטחת אמינותו של המחקר האיכותני ננקטו הצעדים הבאים:

1. אשרור (Confirmability) – צעד זה בוצע על-ידי הקלטת הראיונות ושקלוטם מילה במילה, כך שהנתונים יישמרו ויוכלו לעמוד בפני עצמם. כל המרואיינות קיבלו את שקלוט הראיון האישי לאישורן.
2. בדיקת מומחים (Peer Debriefing) – קבוצת המחקר ליוותה ליווי צמוד את השלבים השונים של תהליך הניתוח, כולל זיהוי הקטגוריות, הקידוד ומתן הפרשנות לראיונות. השלבים השונים של ניתוח הנתונים עברו ביקורת של קבוצת המחקר.
3. שיתוף פעולה – השתתפות פעילה של החוקרות, המנחות והמשתתפות בתכנון המחקר, בביצועו ובסיכמו אפשרה לשנות את היחסים ההיררכיים שבין חוקרת לנבדקת, תרמה ליצירת תחושת אמון בקרב המשתתפות במחקר וסייעה להן לדבר בפתחות ובכנות בראיונות.

2. ממצאי המחקר האיכותני

בניתוח הראיונות עלו שלוש קטגוריות תוכן מרכזיות:

1. עמדות כלפי מוגבלות
2. עמדות כלפי פמיניזם
3. תפיסה עצמית

2.א. עמדות כלפי מוגבלות

כל המשתתפות נשאלו על עמדותיהן כלפי מוגבלות. בניתוח הראיונות ניתן לזהות שכאשר המרואיינות תיארו את עמדותיהן כלפי מוגבלות, בחלק מהדברים הן שיקפו את התפיסה האישית שלהן ובחלקם הן הציגו את דעתן על התפיסות החברתיות של מוגבלות. בתיאור הקטגוריה הנוכחית נציג בנפרד את התפיסות האישיות ואת התפיסות החברתיות, אך חשוב לציין שחלוקה זו מבוססת על האופן שבו המרואיינות הציגו את התפיסות. למשל, אם הן אמרו במפורש שכך הן חושבות, או שכולם חושבים כך בחברה, או שהדברים עלו בעקיפין מתוך דוגמאות שהן הציגו. כמו כן לעתים החלוקה מבוססת על פרשנות של החוקרות.

2.א.1. עמדות אישיות כלפי מוגבלות

למרות ההפרדה בין עמדות אישיות ועמדות חברתיות כלפי מוגבלות, חלק מהמרואיינות אמרו שהן מודעות לכך שגם דעתן ותפיסותיהן האישיות מושפעות מתפיסות חברתיות. מודעות זו הייתה מנת חלקן של נשים עם/ללא מוגבלות. למשל, אורנה, שגדלה עם מוגבלות, נזכרת שהיא הפנימה את דעת הסביבה עליה כמי שיש לה מוגבלות ולכן שהיא אינה יכולה להיות עצמאית: "את שונה, לא יכולה". רק בגיל 16 היא מצליחה להשתחרר מתפיסה זו ולומר שהיא "כן יכולה". מעבר לכך, בילדותה היא קיבלה בהבנה את הצחוק והלעג של הסביבה, ורק עם התבגרותה היא הבינה שתגובות הילדים והמבוגרים בסביבתה כלפיה נובעות מעמדות חברתיות מנמיכות כלפי אנשים עם מוגבלות וכי אין להן קשר אליה וליכולות שלה. גם חילוד אומרת שהעמדות כלפי מוגבלות מונות תרבותית. היא מספרת שהיא התעלמה מהן עד שהיא התנסתה בכך במישור האישי לאחר שאמה עברה אירוע מוחי. לדבריה: "הן היו invisible בשבילי"; היא לא ראתה אותן, לא במרחב הציבורי. עכשיו היא חשה שהיא אקטיבית וחיונית יותר כלפי אנשים עם מוגבלות ושהיא מודעת יותר לנושא זה לעומת הנשים האחרות.

גם נטע מודעת להבדל בין העמדות החברתיות לבין החוויה האישית של מוגבלות עקב ניסיונה האישי הקשור לחיים עם אימא עם מוגבלות. הניסיון האישי הוביל את נטע למסקנה שמוגבלות בכלל, ובעיקר עבור נשים, היא קושי גדול, וביתר שאת עבור נשים החוות ריבוי דיכויים הן בשל היותן נשים, הן עקב מוגבלותן והן מהיותן נשים עם מוגבלות. לדבריה, יש לכך רק חסרונות: "אין יתרון לנשים. להיות עם ציצים, רחם ושחלות לא מקל", כאשר החסרונות הם בכל

תחומי החיים. היא מוסיפה ש"להיות אישה עם מוגבלות זה רק חיסרון", ולדעתה נשים עם מוגבלות זקוקות לתמיכה כלכלית, חברתית ואישית. פזית, שאף היא מתייחסת לעמדות החברתיות השונות כלפי נשים עם מוגבלויות, מדגישה שצריך להתייחס לצרכים השונים של נשים עם מוגבלות שונות.

בדומה לנטע, גם דנה מודעת להבדל בין העמדות החברתיות לבין העמדות האישיות שלה. היא אומרת: "אני מודעת ויש לי ניסיון אישי". היא מודעת להבדל בין העמדות החברתיות המקטינות כלפי נשים עם מוגבלות לבין מה שהיא חווה כתוצאה מהניסיון האישי שלה כאישה עם מוגבלות. בתחום המוגבלות היא אינה רואה הבדל בין גברים לנשים, אך בהתייחסות לנשים עם מוגבלות היא רואה שהן מצויות בדיכוי כפול בשל היותן נשים ובשל מוגבלותן. המודעות שלה הובילה אותה להבין את הצורך בשינוי העמדות החברתיות כלפי אנשים עם מוגבלות, ומכאן – לפעילות בתחום. אמנם היא אינה מתארת תהליך עצמי, אך היא מדברת על למידה ומודעות, ולכן ניתן להניח שגם היא מתייחסת למה שהיא עברה כדי לפתח מודעות זו. עבודה המודעות מאפשרת לה לחוש שמחה על היותה אישה ועל היותה אישה עם מוגבלות, וייתכן גם כי האמונה הדתית שלה מסייעת לה לקבל את עצמה.

רוב המרואיינות הגדירו את עצמן בהקשר של מוגבלות וחלקן גם הגדירו מהי "מוגבלות" לדעתן. ההגדרות של מוגבלות על-פי תפיסתן נעו על פני רצף – מהגדרה ברורה של מוגבלות וחלוקה בין מוגבלות לבין אי-מוגבלות ועד לטשטוש ההבדלים ביניהן ואף תיאור של רצף בין מוגבלות ואי-מוגבלות. למשל, טליה מתייחסת להגדרה חיצונית ואומרת כי על-פי ההגדרה החברתית היא אישה ללא מוגבלות. היא גם מבחינה בין מוגבלות מלידה לבין מוגבלות נרכשת. לדעתה, קל יותר להיות עם מוגבלות מלידה מכיוון שעבור אנשים שנולדו עם מוגבלות "המצב נתון ואין השוואות לעבר".

נירה מוסיפה להגדרות את החלוקה בין מוגבלויות נראות לבין כאלה שהן בלתי-נראות. היא מדברת על הקושי שהיה לה כשהפכה חירשת ואנשים לא ראו זאת. היא אומרת:

אם את שואלת על התקופה הקשה שלי, כשהייתי רואה אנשים בכיסא גלגלים חשבת לעצמי לא פעם אם לא הייתי מוכנה להתחלף אתם. אמרתי "OK", אתם עומדים פה, יש מעלית, הם עולים, אתם נכנסים, אתם מדברים, אתם שומעים". הייתי מוכנה להתחלף אתם.

המוגבלות הבלתי-נראית עימתה את נירה במרחב הציבורי עם הצורך האקטיבי בחשיפה כאישה עם מוגבלות, שהיוותה קושי גדול עבורה. החלוקה שנירה מציגה מתייחסת אמנם להגדרות המקובלות של מוגבלות, אך היא מוסיפה להן נדבך של החוויה האישית שלה. לדעתה של פזית, ההגדרות החברתיות המקובלות מושפעות מההגדרות הרפואיות המסווגות מוגבלות בהתייחס לחסרים גופניים וחושיים, בדומה לצורה שבה לסביות נתפסת כנכות וכמוגבלות בהשפעת המודל הרפואי.

חנה מדברת על רצף ממוגבלות לאי-מוגבלות, בניגוד למודל הרפואי המציג דיכוטומיה של מוגבלות/אי-מוגבלות. היא מציגה את הסיסמה שאימצו תיאורטיקנים ופעילים חברתיים בלימודי מוגבלות של "מוגבלות ועדיין ללא מוגבלות" ואומרת:

מוגבלות ואי-מוגבלות, כששניהם מתקיימים בנו כל הזמן – מצד אחד יש בכל אחת מאתנו איזו מוגבלות בחייה, מצד שני היעדר מוגבלות כפריבילגיה. כולנו מוגבלים, כי אנחנו לא יכולים לעשות כל מה שאנחנו רוצים. קודם כול, שולטים עלינו חוקי הפיזיקה למשל. אחר כך אין לנו כסף, או יש לנו. המעמד שלנו. יש המון-המון דברים. אז נוסף לזה הגוף הפיזי שכואב לנו, שמגביל לנו.

חנה מדברת על הרצף של מוגבלות-אי-מוגבלות בתובנה תיאורטית. לעומתה, חדוה מדברת על רצף זה כתוצאה מחוויה שהיא חוותה בעקבות תאונה אשר ריתקה אותה למיטתה ולביתה למשך תקופה ארוכה. לדבריה זו הייתה "חוויה זמנית, שגם גרמה לי להבין כמה בעצם מוגבלות זה עניין לא בהכרח של יש או אין, אלא יש פוטנציאל". חוויית המוגבלות הזמנית העלתה בה את התובנה באשר לגבולות הפרוצים בין מוגבלות לבין אי-מוגבלות.

מירב, בדומה לחנה ולחדוה, מדברת על חוסר הפרדה בין מוגבלות לבין אי-מוגבלות, אך תופשת זאת לא כרצף אלא כגבול מטושטש. היא מתארת חוויות שהיא עברה כאשר היא שהתה בחברה של נוער עם מוגבלות ולא ראתה את ההבדל בינה וביניהם. היא אומרת:

"אני כבר מתחילת בגרותי מתעסקת בגבולות המטושטשים של נורמליות ואי-נורמליות. של בריאות, חולי, נכות, נראות מול אי-נראות". ומוסיפה: "וכבר בגיל 19 זה מאוד הציף את הנורמליות מול האי-נורמליות שלי, ביחס לאנשים שם, שהם מאוד כמוני, הם לפעמים לא כמוני, לפעמים אני לא כמותם".

אמנם הגבולות מטושטשים, אך עם זאת מירב יודעת מה היתרונות שיש לה משום שאין לה תווית של מוגבלות, היות שלמוגבלות ואפילו לתווית של מוגבלות יש הקשרים שליליים ומקטינים בחברה שלנו.

ההקשר החברתי של מוגבלות העלה גם את היחס האישי של המרואיינות כלפי מוגבלות. ארבע מהמרואיינות התייחסו בצורה מפורשת למוגבלות כאל חיסרון או כאל יתרון. נטע וטליה מתייחסות למוגבלות כאל חיסרון וקושי. לדבריה של נטע, "להיות אישה עם מוגבלות זה רק חיסרון". על-פי התיאור שלה, החיסרון אינו מהותי למוגבלות אלא להפליה שחוות הנשים בכל תחומי חייהן – בהתמודדות עם נישואין, היריון, לידה והורות ובתחום הכלכלי והנפשי. מסיבה זו היא טוענת שצריך לתמוך בנשים עם מוגבלות ומשווה זאת לצורך לתמוך בנשים העוסקות בזנות. היא אומרת: "זה ממש כמו אישה בזנות, כי אישה בזנות לא יכולה לצאת מהמצב שהיא נמצאת בו בזכות עצמה". עקב כך היא קוראת לארגוני הרווחה ולארגונים הפמיניסטיים לתמוך בנשים עם מוגבלות ולעזור להן לצאת מהמצב הנחות של חייהן. טליה מסכימה עם נטע שנשים עם מוגבלות חוות הפליה והיא חושבת שקשה לחיות עם מוגבלות. מתוך דבריה עולה כי הקושי הוא מהותי למוגבלות וכי חיים ללא מוגבלות קלים יותר. היא אומרת שלחיות ללא מוגבלות "זה כף ונותן חופש לא להיות תלוי באחרים". היא גם מתייחסת לצורך של נשים עם מוגבלות בתמיכה ולתרומה שהן נתרמות מכך שהן חלק מקבוצה. עם זאת טליה מציינת יתרון של נשים עם מוגבלות העולה מתוך היותן קבוצה מקופחת, הואיל ולדבריה נכות מאפשרת הבנה של אנשים בשוליים.

לעומתן, אסנת ואורנה טוענות כי החיים עם מוגבלות היוו עבורן יתרון. למעשה השיח שלהן אינו מדבר על יתרון או חיסרון, אלא על הערך המוסף שהחיים עם מוגבלות העניקו להן. לאסנת המוגבלות נתנה חופש מקבלה של הגדרות חברתיות, לאחר שהיא חייתה את 20 השנים הראשונות לחייה ללא מוגבלות. מבט לאחור מאפשר לה להבין כיצד היא חייתה את השנים הללו כבולה למוסכמות חברתיות וכתוצאה מכך ללא ביטחון עצמי או אמונה ביכולותיה ובנשיות שלה. החיים עם מוגבלות, לעומת זאת, שחררו אותה מכבלי הגוף ומהצורך לעמוד בציפיות החברה. מאז לחייה יש משמעות והיא חשה תחושת שליחות. יתרה מזאת, היותה אישה עם מוגבלות והיכולת לדבר בגוף ראשון מהווים עבורה נכס המעניק לה עוגן לדרוש או לבצע שינויים חברתיים. לדבריה:

מבחינתי זה נכס. כלומר, העובדה שאני גם אישה וגם אישה עם מוגבלות היא נכס מבחינה זו שיש לי עוגן לדרוש או לבצע שינוי חברתי [...] עברתי תאונת דרכים בגיל 19 וחצי. לפני התאונה תמיד שיוועתי, רציתי לפעול כמנהיגה, אבל לא היה לי צידוק, או לא היה לי מניע. היום [המניע שלי לפעול כמנהיגה] מובן מאליו.

בדומה לכך, אורנה מרגישה שחיה עם מוגבלות אפשרו לה לעבור תהליך של העצמה. גם היא מדברת על תחושת השליחות ועל רצונה להיות שופר לקולות של נשים עם מוגבלויות. כשהיא הייתה צעירה היא רצתה להיות כמו כולם ולעמוד בציפיות החברתיות, אך הרגישה שונה. לעומת זאת היום, לאחר תהליך ההעצמה שהיא עברה, היא רואה את עצמה כמיוחדת, כאשר המוגבלות מעניקה לה יתרונות. היא אומרת:

מוגבלות פיזית נותנת אפשרות לראות דברים ממקום אחר. שום דבר לא מובן מאליו בחיים שלי ולכל דבר יש ערך מוסף. אם אני מצליחה לקשור נעליים, אם היום יפה, אני יודעת להעריך זאת.

לפיכך היא מקבלת את המוגבלות שלה ואומרת:

לא הייתי מוותרת על הנכות: אם הייתי יכולה בדרך נס להיות בריאה בגוף והייתי צריכה לוותר עבור זה על האישיות שלי, כי האישיות שלי ומי שאני כל כך מיוחדת בגלל הנכות, אני לא חושבת שהייתי מוותרת על זה. הדבר היחידי שהייתי מוותרת עליו זה הכאב ולא אגיד הסבל [...].

התהליך שאורנה מתארת מעניין. אף שהיא נולדה עם מוגבלות, מצב הנתפס כחוסר בחירה, היא בוחרת לחיות עם המוגבלות מכיוון שזו אפשרה לה להיות מיוחדת. בחירה זו אינה חסרת הערכה ובדיקה. היא אינה מוותרת על הערך שהמוגבלות העניקה לה בכך שהיא בן אדם מיוחד, אך מוכנה לוותר על הסבל שבכאב הנלווה למוגבלות.

2.א.2 עמדות חברתיות כלפי מוגבלויות

ביקשנו לברר דרך עיניהן של המרואיינות את העמדות החברתיות כלפי נשים עם מוגבלות. מהראיונות עלו כמה התייחסויות בולטות.

דעות קדומות

בראיונות תוארו דעות קדומות וסטריאוטיפים שונים ביחס לאנשים עם מוגבלות. ניכר כי התפיסות המוקדמות והכוללניות כלפי נשים עם מוגבלות משפיעות על רבדים שונים בחייהן של נשים עם מוגבלות ומעצבות אותם.

מירה: "בחברה לא רואים את האישה אלא רק את המוגבלות שלה".
טליה: "פשוט אנחנו לוקחים אוכלוסייה שלמה, שיש לה מה לתרום, ושמים אותה בצד, כי יש איזו דעה קדומה שהם לא יכולים לעשות שום דבר, וזה לא נכון".
נטע: "ההתייחסות לנשים עם מוגבלות סטריאוטיפית ומנמיכה. קבוצה מוזנחת, אין התייחסות אליה. נשים עם מוגבלות בתחתית. היחס של החברה שלילי".

על-פי המרואיינות התיוג השלילי כלפי נשים עם מוגבלויות הוא מאפיין משותף בולט כזיהוי חברתי למצבן של נשים עם מוגבלות. היחס השלילי כולל יחס חברתי מזלזל, הגדרתן כקבוצת שוליים חברתית והתייחסות אליהן כאל שקופות, כמוגבלות ביכולות וביצירתיות ועל כן גם כאל מי שאינן שוות ואינן יכולות להיות בעלות דעה, או מובילות ומנהיגות. מירב ניסחה זאת: "מפקיר אותך באופן כללי לאיזה שהוא יחס, לסוגי יחס שאולי אנשים לא היו מעזים להתייחס ככה ל-, לאישה, לגבר בטוח. אולי גם לאישה. אבל לאישה בלי שונות. מפקיר אותך ללעג, לזלזול, לפעמים, והמון-המון פטרונות. המון פטרונות".
לא פעם המוגבלות הפיזית, החושית או הנפשית נתפסת כמוגבלות אינטלקטואלית וחברתית:

פזית: "תפיסה חברתית של אדם בכיסא גלגלים כמפגר. זה אומר שהוא לא מבין".
מירב: "לא לבוא בפטרונות. לא לחשוב שאני יודעת יותר טוב מה האדם מולי צריך. לא לחשוב שכשמישהי שואלת אותי משהו אני יודעת מה הכוונה האמתית ומה התשובה שהיא בעצם מחפשת. זה הקשר שאני רואה".
נירה: "אם אני לא שומעת אז אני לא מבינה ואני טיפשה...".

נירה ביטאה את התסכול הנובע מהחיבור המידי בין לקות השמיעה לבין היכולות האינטלקטואליות שלה. לצד זה היא מציינת את ההפנמה של הדעות הקדומות השגורות גם בקרב א/נשים עם מוגבלויות עצמם/ן:

הרבה פעמים אני מוצאת את עצמי שאני מסתכלת על אנשים שהם חירשים מלידה, ואני, כאילו מתפלאה, אף שלא צריכים.

מהראיונות עולה התייחסות חברתית שבצדה האחד נשים עם מוגבלות הן שקופות ואינן נראות, ובצדה האחר יש להן נוכחות שלא ניתן להתעלם ממנה, המחריגה אותן מסביבתן,

ושבעטיה הן נתפסות כהפרעה וכמטרד במרחב חברתי. דהיינו בה-בעת הן שקופות מבחינה חברתית ומזכויות, אך נוכחות ומסומנות במרחב על-ידי המוגבלות שלהן.

חילוד: "נשים עם מוגבלויות כמעט ולא נראות. כחברה אנו חסרי סובלנות, התייחסות לצרכים שלא 'מעניינים' אותנו, אנשים עם מוגבלויות כהפרעה במרחב הציבורי".
אורנה תיארה זאת: "מסביב לא נותנים לך לשכוח. שאת לא יכולה, שקשה לך, שאת לא מקובלת וזה ממשיך כל הזמן".

אסנת מתייחסת לנוכחות שלה עם כיסא גלגלים במרחב הציבורי: "אני כל הזמן נוכחת. אני יושבת בכיסא גלגלים, אני תופסת חלל שונה מאשר אדם שאינו יושב בכיסא גלגלים. מצד אחד, הרוחב והעומק [שאני תופסת] הם הרבה יותר גדולים [משל אדם ללא מוגבלות פיזית מפאת ממדיו של כיסא הגלגלים], ומצד אחר אני הרבה יותר נמוכה [ממנו משום שבישיבה בכיסא הגלגלים גובהי מטר ושלושים]. [הנוכחות שלי בחלל] שונה לחלוטין".

חלק מן המשתתפות דיברו על חוסר הנגישות של המבנים והמרחבים הציבוריים ובמיוחד של המרחבים הפמיניסטיים. מירה אמרה כי אפילו ארגונים שאמורים לסייע ספציפית לנשים, כמו ארגוני סיוע לנפגעות אונס, אינם נגישים לנשים עם לקות שמיעה. חדוה ציינה כי המבנה של קואליציית ארגוני הנשים שבו נמצא ארגון "אשה לאשה" אינו נגיש לנשים בכיסאות גלגלים.
התפיסה החברתית המבדלת א/נשים עם מוגבלות כקבוצת שוליים חברתית יוצרת מציאות שבה נשים עם מוגבלויות אינן נראות במובן הפיזי ועקב כך הן גם שקופות במובן החברתי. הביטוי לשקיפות הוא היעדר נגישות במרחבים ציבוריים והתייחסות לאינדיבידואלים עם מוגבלות כאל נעדרי קול וכלא שווים. הריחוק והיעדר הנוכחות של א/נשים עם מוגבלות יוצרים כלפיהם תחושת ניכור וזרות בקרב החברה. היעדר המגע היומיומי עם א/נשים עם מוגבלות מגביר את תחושת הזרות, את חוסר ההיכרות ויצירה של סטראוטיפים כלפי מוגבלויות שונות. התוצאה היא רגשות של פחד ובושה מפני האחר והאחרת, כלומר כלפי א/נשים עם מוגבלות. גם המרואיינות תיארו את יחס החברה לנשים עם מוגבלות במושגים של פחד ובושה:

נירה: "קודם כול ישנו פחד. יש פחד, בייחוד כששומעים סיפור כמו שלי [...] סתם נפל לי יום בהיר. וזה לא עוזר שאני אומרת לאנשים שזה כמו כל הצרות שנופלות עלינו. מה אנחנו יודעים למה? אז כל מוגבלות מאוד מפחידה אנשים. וזאת הסיבה אולי לחלק מההסתייגויות שיש לאנשים שהם שומרים מרחק ולא רוצים להתקרב. לא רוצים לעזור ולא רוצים לא-לעזור [...]. יש סיפור בנושא. ולחברה מאוד קשה להתמודד עם הנושא".
פזית: "מתביישים לדבר על נכויות נפשיות ועל גילוי עריות. נכות נפשית היא כתם [...]. היא לא חשובה, לא מקשיבים לה. כאלה. עזוב אותה, היא שרוטה".

הבושה, כפי שציינה זאת פזית, איננה רק של א/נשים ללא מוגבלות כלפי א/נשים עם מוגבלות, אלא קיימת ונוכחת גם בקרב א/נשים עם מוגבלות כלפי עצמם. הבושה מחריפה את הנתק ומגבירה את היעדר התקשורת בין א/נשים שונים עם מוגבלויות וא/נשים ללא מוגבלויות. נטע מייחסת את תחושת הבושה והאשמה שיש לנשים כלפי המוגבלות שלהן למוסדות החברתיים

שעמם הן באות במגע רצוף לאורך השנה: "חוסר הבנה גורמת להאשמת הנשים. זה לא הן האשמות, אלא הממסד שלא מכיר בהן".

חנה מסבירה את חוסר התקשורת ואומרת: "החברה לא רק סטריאוטיפית, אלא גם אין יחס והכרה באנשים עם מוגבלויות – איך להתייחס? יש מבוכה גדולה ביחס ובתקשורת עם אנשים עם מוגבלות. כי אין דיבור על כך בחברה". חדה מתייחסת לקשר שבין נשים עם מוגבלות לבין החברה במושגים של קהילה ושייכות: "הבעיה היא של חוסר שייכות, לא רק של זכויות. אנחנו מדברות בשפה של זכויות, זכויות אזרחיות, הזכות שלהם לנהל את חייהם וכו'. אבל כשחופרים קצת יותר עמוק, הרי עדיין אפשר לתת לאדם את כל הזכויות שלו כאזרח או אזרחית, אבל שם לא תיפתר הבעיה, כי אני חושבת שהבעיה היותר גדולה היא תחושת אי-השייכות. שייכות לחברה, להיות חלק מהחברה ולא לאיזה מעגל חיצוני". נושא השייכות עולה גם בדבריה של אמיליה, שמדברת על הנתק ועל הצורך לתקשורת ושייכות חברתית. אמיליה: "מישהי עם מוגבלות – מסתובבת, ולא מתייחסות אליהן... שיראו וייתייחסו, שיהיה קשר אנושי".

אסנת מאירה פן אחר בהתמודדות עם החברה. היא מתייחסת למיקום הכפוי בשוליים החברתיים כנקודת חוזק שיש עמה שחרור: "אישה עם מוגבלות נמצאת, כביכול, בצד הנידח יותר של החברה. החברה לא מצפה ממנה לענות על הסדרים החברתיים והתרבותיים" כך שהיא חופשיה מכבלי החברה.

חסמים תעסוקתיים

ההשפעה של הדעות הקדומות ושל אי-השוויון בחברה על א/נשים עם מוגבלות בולטת בהיבט של חסמים תעסוקתיים, המובילים גם לפערים חברתיים-כלכליים בין א/נשים עם מוגבלות לבין א/נשים ללא מוגבלות. המרואיינות מעידות כי החברה רואה בא/נשים עם מוגבלות עובדים מוגבלים ללא קשר ליכולות האינדיבידואליות שלהם. ביטוי נוסף לחסמי התעסוקה הם קשיים תקשורתיים ונגישות.

נירה: "והתחלתי לחפש עבודה. וזה היה קשה מאוד-מאוד. כי אנחנו מדברים על תקופה של לפני, כמה זה? 14 שנים. הדרך היחידה להתקשר עם אנשים זה היה בטלפון. גם היום זה לא כל-כך פשוט, אבל היום בכל זאת יש יותר אינטרנט, יש יותר אימיילים, SMS, אפשר לעשות משהו. בזמנו היו רק טלפונים. איך מחפשים עבודה ככה? אז עיתי לכל מיני מודעות דרושים, אף אחד לא חזר אליי. באופן מוחלט [...] הם כל כך נבהלו כששמעו שבאה מישהי שלא שומעת טוב. אחרי שנים, זאת שקיבלה אותי לעבודה אמרה לי [...] בהתחלה אמרתי 'מה אני אעשה? איך אני?', כי אנחנו צריכים להדפיס, בחינות, איך אני אסביר לה? איך אני אדבר? אחרי 5 דקות היא נרגעה. כשנפגשו פנים אל פנים. וביום שידעתי שצריכה להיות ישיבת צוות שיושבים שם המנהלת, והפסיכולוגית, והעובדת הסוציאלית, וההורים של הילד, וכל הסיפור, לא ישנתי כל הלילה מרוב מתח כי ידעתי שמאוד קשה לעקוב אחרי מה שקורה. ההתמודדות הבלתי-פוסקת להסביר את עצמי לאחרים לא קלה, והרבה פעמים אנשים מתייאשים, כי למי יש כוח כל היום להגיד לאנשים 'תסתכלו עליי, תקשיבו אליי, אני לא שומעת'".

טליה טוענת כי מצד אחד, בניגוד לדור של אמה, לנשים היום אין בעיות. אולם מצד אחר היא מציינת כי נשים מופלות לרעה בעבודה, בשכר, בחברה "בכל הקשת, מכל הכיוונים". היא

תופשת את האימהות כמקור ההפליה בשוק העבודה וטוענת כי החסמים התעסוקתיים שמאפיינים נשים בשוק התעסוקה מתעצמים ואף מוכפלים כאשר מדובר בנשים עם מוגבלות.

2.ב. פמיניזם ומוגבלות

החברות בקבוצת ההעצמה הגיעו מרקעים שונים הקשורים לפמיניזם ולמוגבלות. כפי שציינה אסנת, שהייתה אחת ממנחות הקבוצה: "חלק הגיעו עם מוגבלות, חלק הגיעו עם הפמיניזם, וחלק הגיעו עם שתי התפיסות הללו בד-בבד". חלק גדול מן הנשים בקבוצה התייחסו אל חוויות החיים האישיות, הראשוניות, כגון חוויות ילדות השזורות במסרים מן הבית, חוויות הגוף, המפגש עם העולם ובחירות חיים לא קונבנציונליות, כמעצבות את התפיסה הפמיניסטית שלהן.

1.ב.2 מודעות פמיניסטית

אורנה, אישה עם מוגבלות פיזית, מתארת תהליך של התפתחות מודעות פמיניסטית:

אני לא יודעת מתי התחלתי לשים לב לאי-השוויון של נשים, כי קודם כול שמתי לב רק לאנשים נכים. התודעה הזו התחילה כאשר החלתי ללמוד אנתרופולוגיה וסוציולוגיה. וללמוד את המבנה החברתי. התחלתי לראות את הקיבוץ ואיך יש יחס שונה לנשים. לא ידעתי שזה מוגדר כפמיניסטיות.

עד החשיפה לתאוריות סוציולוגיות באקדמיה, התייחסה אורנה אל מקורות הקיפוח שלה רק דרך הפריזמה של המוגבלות. אמנם החוויה האישית אפשרה לה לפתח תודעה פוליטית לגבי אנשים עם מוגבלות, אך רק המפגש עם תאוריות חברתיות החושפות את המבנה החברתי, כהגדרתה, פתח בפניה נקודת מבט שאינה מתמקדת רק בחוויה האישית אלא בוחנת במבט ביקורתי את מקומן של נשים בקהילה שלה.

כאשר המשתתפות ניסחו את הפמיניזם שלהן בהתייחסות חברתית רחבה יותר, אשר אינה קשורה לחוויית חיים קונקרטי, חלק מהן דיברו על קיפוח, הדרה והפליה של נשים. דנה, המגדירה עצמה פמיניסטית לא רדיקלית, מתייחסת אל נשים כאל קבוצה מקופחת בחברה. נטע ממלילה את שיח הזכויות באופן מפורש יותר: "פמיניזם, שלנשים יהיו יותר זכויות מאשר לגברים, שיהיה להן קיום יומיומי מכובד".

רוב הנשים שלא הגיעו לקבוצה מתוך אקטיביזם פמיניסטי אינן מתייחסות מפורשות לפמיניזם, או מתייחסות אליו במונחים של עצמאות כלכלית, שוויון תעסוקתי וזכויות. למשל טליה, אשר טוענת כי אין לנשים שוויון זכויות בעבודה ובחברה. היא אומרת: "את הנשים בחברה, לא משנה אם הן נכות או לא נכות, אני חושבת שבמשפחות מגוננים עליהן יותר. יש איזו מן דעה שאישה זה קורבן וצריך להגן עליו. אבל שם ממש זה היה. ההגנה היתה ממש חונקת, ממש מגבילה, כמו חיבוק דוב". בה-בעת לדבריה, מקור העוצמה של הבנים הוא שמחנכים אותם לעצמאות. לעומתן, מרבית המשתתפות שהגיעו עם רקע פמיניסטי ניסחו את הפמיניזם שלהן במושגים רדיקליים, המתייחסים אל מבני העומק החברתיים ואל הקשרים בין דיכוי של קבוצות שונות באוכלוסייה.

חדוה, אקטיביסטית פמיניסטית, מציינת את ה"משקפיים הפמיניסטיים", דהיינו את המודעות החברתית שיוצרת את החיבורים אל נשים אחרות. היא מציינת גם את המבט הביקורתי על הסדר החברתי: "להיות ביקורתית מול תמונת מציאות מסוימת ולשאול את עצמי מה חסר בה. אם זה מי מרוויח מזה, אז מי מפסיד. מי נראה, אז מי לא נראה בה". היא רואה קשר הדוק בין תפיסת העולם הפמיניסטית לאקטיביזם פמיניסטי. בעיניה, פמיניזם הוא יציאה לפעולה לשינוי חברתי. כמו פעילות אחרות היא רואה את הקשר בין האישי והפוליטי: "האישי הוא הפוליטי, זה הסיפור כולו בעיניי. באופן שבו אנחנו גדלות, במקום שלנו בחיים, בתפיסת עולם שלנו על הכול".

גם אסנת, כמו חדוה, רואה בפמיניזם "הבנה" ביקורתית של נושאים הקשורים בחברה ובמגדר **ושל הבניות חברתיות**. "פמיניזם עבורי הוא הבנה. כמה דברים: גם שלא מובן מאליו להיות אישה או גבר, כלומר [הבנה] של ההבניה החברתית של מגדר. האופן שבו ההיררכיה החברתית מחלישה אותנו. היעדר בחירות או אפשרויות, או חלופות, מפאת היותנו נשים או גברים. כל הדברים הללו". גם אצלה תפיסת העולם הפמיניסטית יוצרת חיבור בין אנשים ובין דיכויים: "ראיית העולם שלי היא בהיבט של פלורליזם והכלה, ורב-תרבותיות, והבנה שהשוני והמגוון מהווים יתרון ולא חיסרון. והראייה של המורכבות של החברה. כל הדברים הללו הם חלק מפמיניזם מבחינתי. אני מתקשה לראות, לפחות מבחינתי, פמיניזם שאינו שמאל פוליטי".

2.ב.2 דימוי גוף, נשיות ופגיעה מינית

כאשר המרואיינות נשאלו על משמעות היותן נשים ועל פמיניזם, חלק מן הנשים העלו את הגוף ואת המפגש של הגוף הפרטי עם המבט החיצוני, החברתי, כחלק מחוויית הנשיות והפמיניזם. אורנה, אישה עם מוגבלות פיזית, מתארת את המעשה הפמיניסטי הראשון שלה: "כאשר פגשתי את הגבר הראשון שהיה לי אתו רומן ומישהו אהב אותי ואת הגוף שלי, הלכתי וקניתי ביקיני". נקודת מבט חיצונית חדשה – של גבר שאהב אותה וחשק בה, החליפה את נקודת המבט הישנה, החברתית, הסטריאוטיפית, כלפי הגוף הנכה, ואפשרה לה להתוות מחדש את המבט העצמי שלה על גופה. שינוי זה לא נתפס בעיניה כפרטי בלבד אלא גם כפוליטי. יוצא אפוא שהיכולת שלה להיות שלמה עם גופה ולהציג במרחב הציבורי את הגוף שנתפס כלא מיני באופן שיש בו מיניות, היוותה עבורה נקודת מפנה של העצמה פמיניסטית ועשייה פמיניסטית.

גם מירב מציינת את אחרות הגוף כמעשה פמיניסטי, אך בניגוד לאורנה המציינת אירוע מכונן יחיד הקשור לגוף, מירב מתייחסת אל החוויה המתמשכת של המתח בין האופן שבו הגוף הנשי אמור להיות ולהיראות לבין האופן שבו היא מנהלת את גופה: "הבחירות שלי בנוגע לגוף שלי, האוטונומיה על הגוף שלי, הסירוב להשתעבד למודלים, לפרקטיקות. מבחינתי זו העשייה הפמיניסטית".

אסנת, לעומתן, מתארת תהליך הפוך, אשר בו קדמה האידיאולוגיה הפמיניסטית לתחושת החיבור לגוף ולנשיות. בתכנית העצמה שהיא השתתפה בה לשם מאבק להכרה בצרכים רפואיים של נשים עם מוגבלות והנגשת מרפאות גניקולוגיות, החלה ההיכרות שלה עם גופה המשותק כגוף נשי וההיבנות של זהות נשית: "אני תמיד אומרת שאני הגעתי לתכנית כפמיניסטית, ויצאתי אישה".

המרואיינות מדגישות כי התפיסה החברתית הרווחת היא שנשים עם מוגבלות אינן נשיות, או שההתייחסות אליהן איננה נעשית במושגים של נשיות. כשאורנה מתייחסת לנשיות

וליופי הגופני שלה היא מתארת את התהליך שהיא עברה, כאישה עם מוגבלות, עד שהיא תפסה את עצמה כנשית ויפה: "לא תפסו אותי כאישה, ולא כמינית [...] אני יודעת בדיוק למה אני מטפחת את עצמי, [אבל] אפילו החברה הכי טובה שלי לא התייחסה אליי כאל אישה שיש לה סיבה לטפח את עצמה". והשינוי לחיוב: "ברגע שיכולתי להבין שאני יכולה לעניין את המין השני, הבנתי שאני יכולה להיתפס כאישה, גם על-ידי גברים וגם על-ידי נשים אחרות".

החשש מפני פגיעה מינית הוא חוויה משותפת לנשים באשר הן. הטרדה וניצול מיני הם אחד הביטויים המובהקים להפליה ולניכור כלפי נשים שמובילים לאלימות, אך לא פעם נושא האונס והניצול המיני נידונים בהקשר של מיניות במקום במושגים של אלימות. לפיכך התפיסה הרווחת היא שאם אישה איננה מינית אזי היא איננה חשופה להטרדה ולאונס. במקרה של נשים עם מוגבלות מתעצמת תחושת השתיקה והבלבול. זאת משום שהיות שנים עם מוגבלות נתפסות כלא מיניות, אזי קיימת ההנחה המוטעית היא כי הן פחות חשופות לאלימות מינית, אף שבמציאות נשים עם מוגבלות נפגעות מינית יותר מאשר נשים ללא מוגבלות. למשל, לדברי אורנה, ניצול מיני קיים בקרב נשים עם מוגבלות, אך פחות מאשר בקרב נשים ללא מוגבלות, משום שנשים עם מוגבלות נתפסות כלא נשיות. "בגלל שהייתי שונה, היו גברים שחשבו שאפשר לנצל אותי. אין אישה שלא תספר שלא הייתה [לה] איזה חוויה של הטרדה. אבל פחות הטרידו אותי. לא נתפסתי כאישה".

הנחה זו, שנשים עם מוגבלות נפגעות פחות מבחינה מינית, מוטמעת במרחבים חברתיים שונים ובעטיה פגיעה מינית בנשים עם מוגבלות אינה זוכה להתייחסות ראויה, כפי שציינה מירה בדבריה על מרכזי סיוע, שאמונים על טיפול בנושא: "להיות כבדת שמיעה או חירשת זו התמודדות יומיומית. זה מערים קשיים ואנחנו חיות בחברה שלא תמיד מתאימה את עצמה. אפילו ארגונים שאמורים לסייע, כמו מרכז סיוע, לא מותאמים [לנשים עם מוגבלות]. אישה כבדת שמיעה אפילו לא יכולה לבקש עזרה וגם ככה קשה לה לתקשר".

האלימות המינית והחרדה מפניה נוכחת מאוד בחייהן של נשים, ובחייהן של נשים עם מוגבלות בפרט, ולו רק בשל העובדה כי הן חשופות יותר לסיוע של מטפלים ולעיסוק בגופן. חדוה מתארת את החרדה מפני אלימות מינית בזמן הטיפול הרפואי שהיא עברה: "היה איזה משהו, אני חושבת אולי באשפוז דווקא, שזו חוויה קשה באופן כללי, ועם זאת, החשש בנושא של פרטיות ושל צנעה מאוד אופייניים לנשים. כמה הם אצלי, כמה הם לא. זו חוויה מאוד חזקה. ההתעקשות ללכת לשירותים, הפחד בלילה מאח שהיה נראה לי בעייתי, הוא התנהג באופן לא נעים, היה משהו בהתנהלות שלו עם השכנה שלי לחדר בבית החולים שמאוד לא מצא חן בעיניי. הוא הציע לי כדור הרדמה כי אני לא הצלחתי לישון, ואני מאוד-מאוד פחדתי. פחדתי לקחת, פחדתי שהוא בסביבה ושאינה אהיה בחוסר שליטה [...] החשש שלי, שאני אישן שם, בלי שליטה בכלל, והוא יש לו שליטה מלאה לצאת ולהיכנס לחדר, ואני לא אדע מה קורה".

3.ב.2 נישואין ואימהות

חלק מן המשתתפות עם/ללא מוגבלות מציינות את הבחירה שלהן בחיים ללא נישואים, או ללא ילדים, כבחירה פמיניסטית, מודעת או בלתי-מודעת. מירה, אשר אינה מגדירה את עצמה כאקטיביסטית פמיניסטית, רואה את בחירתה האישית לחיות לבד ללא ילדים כתולדה של התהליך הפמיניסטי המתמשך שהיא עוברת. נטע החליטה כבר בגיל צעיר לא להתחתן ולא להביא

ילדים, ורק לאחר שנים הבינה שאלו בחירות פמיניסטיות. ואילו חילוד, אשר בתחילת הדרך התחנתה אך לאחר מכן גידלה את ילדתה לבדה, מציינת כי בחירתה להיות אם יחידנית בחברה הפלסטינית הייתה עבורה ביטוי של כוח ועצמה.

מאחר שבחברה הישראלית נשיות ואימהות כרוכות זו בזו באופן אינהרנטי, ההבניה של נשים עם מוגבלות כלא נשיות כרוכה לא פעם גם בתפיסה כי נשים עם מוגבלות בהכרח אינן יכולות להיות אימהות. במחקר הנוכחי נמצא שלמרות הסטראוטיפ החברתי גם לנשים עם מוגבלות הבחירה בנישואים ובאימהות אינה מובנת מאליה.

אורנה: "עצם זה שיכולתי ללדת ולהביא ילדים לעולם, מול חברה שאומרת שאסור לי לעשות זאת, קבעתי עובדה בשטח. והם ילדים נפלאים. והם קיבלו נקודת מבט שונה על החיים כי יש להם אימא עם מוגבלות. זה פשוט לחיות חיים במלואם. וחלקתי את החוויה הזו עם בן זוג וזה כשלעצמו נותן נקודת מבט למלאות הזו [...] שלאישה נכה זה נתפס כמשהו לא טבעי. אישה נכה שהיא נטל על החברה, תביא לעולם ילדים, שגם הם יהיו נטל על החברה".

מירה מתארת את הדילמה והשאלות שמלוות אותה בעקבות המפגשים שהתקיימו בקבוצת ההעצמה לגבי אימהות ומוגבלות, ובעיקר לגבי מוגבלויות נפשיות: "אישה עם הפרעה נפשית קשה, האם היא צריכה ללדת ילדים ומה המחיר שהילדים ישלמו. אני לא בטוחה שהיא צריכה ללדת ילדים. אבל מי יחליט, זה לא פשוט וזה נושא מאוד כואב. אני חושבת שהעמדה שלי אולי קצת יוצאת דופן. אולי בגלל העיסוק שלי [מקצוע טיפולי] אני גם פחות חושבת על האישה ויותר חושבת על הילדים. אני חושבת על הקשיים שלהם ועל המחיר שהם משלמים".

4.ב.2 החיבור בין פמיניזם ומוגבלות

המשתתפות נשאלו על הקשר בין פמיניזם לבין מוגבלות. כמו באמירות לגבי פמיניזם, גם כאן ניתן לראות מגוון של התייחסויות בכמה רמות של הקשרים: התייחסות אידאולוגית רחבה ובה-בעת התייחסות לחוויות ולקשיים ספציפיים של נשים עם מוגבלות, כלומר אל הדיכוי הכפול שלהן. כאמור לעיל, חדוה ואסנת תיארו את הפמיניזם כ"משקפיים", כנקודת מבט. חנה יוצרת את החיבור בין פמיניזם ומוגבלות דרך נקודת המבט: "למה שאנחנו קוראים בפמיניזם stand point, המקום שבו את עומדת הוא המקום שממנו את רואה דברים, אז בוודאי שזה משפיע עליך, ללא ספק. אבל זה גם עניין של כמה את רוצה להתייחס לזה, כמה את מכניסה את זה לחיים". אצל חנה נקודת המבט היא הבסיס, ובדומה לחדוה, שדיברה על אקטיביזם פמיניסטי, היא מדברת על הצורך במאמץ מודע כדי להטמיע נושא מסוים כחלק מסדר היום וכדי להמשיך ולראות אותו בהתייחס לקשר הספציפי בין פמיניזם ובין מוגבלות.

בדומה לאורנה, לחדוה ולאסנת, שדיברו על הבניה חברתית בהקשר של פמיניזם, ובדומה לחנה, שדיברה על הדמיון בין ביקורת המוגבלות לבין פמיניזם, מירב רואה בהבניות חברתיות כלפי נשים וכלפי אנשים עם מוגבלות את הבסיס למאבק: "בעיניי העבודה הפמיניסטית והעבודה של disabilities studies הן אותה עבודה. הצורך לפרק הבניות, הרצון לפרק הבניות. המאבק לאיתור הבניות, לשיום שלהן, לפירוק שלהן, ולאizzo שהיא המשגה מחודשת של החוויה שלנו ושל העולם שלנו".

חילוד, אשר הגיעה לקבוצה כמלווה של אמה ולא מתוך עניין אידיאולוגי במוגבלות, החלה בעקבות ההשתתפות בקבוצה לראות את הצורך להכיל נשים עם מוגבלות בתוך השיח הפמיניסטי. בזכות זאת לשיח הפמיניסטי שהיא הייתה רגילה לדבר בו על קבוצות מוחלשות ועל קבוצות שוליות נוספה עוד קבוצה מודרת, שיש לפעול כדי לדאוג לקידום זכויותיה: "האישה עם המוגבלות היא צריכה... אני ככה תופשת את זה, שהיא צריכה לקבל מקום שווה". התהליך שעברה חילוד בחיבור בין פמיניזם למוגבלות שונה מן התהליך שעברו נשים אחרות בקבוצה, הן במהלך הקבוצה והן לפני הצטרפותן אליה. היא הגיעה לקבוצה עם אידיאולוגיה פמיניסטית ועם קשר אישי למוגבלות (הטיפול באם עם מוגבלות פיזית ותקשורתית), אך לפני השתתפותה בקבוצה המפגש הקרוב עם אישה עם מוגבלות לא יצר אצלה באופן אוטומטי את החיבור האידיאולוגי למוגבלות.

לעומת חילוד, חדוה וחנה, שבאו לקבוצה מתוך אקטיביזם פמיניסטי, מציינות את המפגש עם א/נשים עם מוגבלויות כאירוע מכונן וכזרז לחיבור בין שני הנושאים – פמיניזם ומוגבלות. חדוה מספרת על מפגש עם אישה עם מוגבלות שדיברה מתוך נקודת המוצא של ביקורת מוגבלות: "היה משהו בשיח שלה שגרם לי להבין שיש כאן עניין גדול, שיש קבוצת נשים... אנחנו כל הזמן מדברות על מגוון של נשים, על קולות של נשים, וזה קול שבכלל-בכלל אין לו נראות, לא שומעים אותו, הוא לא קיים במרחב הפמיניסטי כמעט בכלל".

גם חנה מתארת מפגש עם אקטיביסטיות עם מוגבלויות כאירוע מכונן להבנת ההקשרים בין מוגבלות לפמיניזם: "ואז פגשתי גם את מטה הנכים בהפגנה בירושלים, כשהיינו עם ויקי כנפו... היינו ממש אֶתם, אני זוכרת את יואב קריים שאמר 'זה לא שאנחנו מוגבלים, אתם מגבילים אותנו. אני יכול להיכנס לכל מקום, כיסא גלגלים נכנס לכל מקום, אתם שמים לי קיר, אז אני לא יכול להיכנס. זה לא אני'. וזה היה מאוד-מאוד חזק. למה? כי זה בדיוק מה שהפמיניסטיות אומרות: 'זה לא שאנחנו לא יכולות, או לא רוצות, החברה כל הזמן שמה לנו קיר'".

תפיסות המוצא של חילוד וטליה, אשר עברו המפגש הראשוני עם אנשים עם מוגבלות היה כאשר הן היו בעמדת המטפלת המקצועית (טליה) או ה-care giver (חילוד) שונות מאוד מהתפיסות שמנסחות חדוה וחנה. השוני בין התפיסות מדגים כי עבור נשים ללא מוגבלות לא די במפגש עם אנשים עם מוגבלות ובנראות של מוגבלות בסביבה המידית כדי לפתח מודעות פוליטית באשר למוגבלות. אדרבה, הוא מדגיש כי יש צורך בקיום שיח הקושר בין חוויות החיים של אנשים עם מוגבלות לבין מבנים חברתיים, ועד כמה גם בתחום המוגבלות, כמו בפמיניזם, האישי הוא הפוליטי.

5.2.2 הדיכוי הכפול של נשים עם מוגבלות

דנה, המגדירה עצמה פמיניסטית ופועלת למען קידום נשים, טוענת כי ייחודיות החוויה של נשים עם מוגבלות נובעת מתוך הדיכוי הכפול שלהן ומשייכותן לשתי קבוצות מוחלשות, ולאו דווקא מתוך החוויה הספציפית של הקיום כאישה עם מוגבלות: "כן, עצם זה שהן נמצאות בשתי הקבוצות זה בעייתי. זה כמו שתגידי שנשים כושיות, הן גם נשים והן גם כושיות, אז זה נובע מזה שהן בשתי הקבוצות, ולאו דווקא שיש להן בעיה מיוחדת". היא מביאה את הדוגמה של דימוי גוף, נושא אשר נתפס בעיני רבות כקשור להבניות מגדריות וכנושא לביקורת פמיניסטית, כתחום שבו

גברים עם מוגבלות ונשים עם מוגבלות חולקים קושי דומה ואין ביניהם הבדל. גם נטע מתייחסת לתוספת של דיכוי על דיכוי: "לכל אישה יש קשיים. לאישה עם מוגבלות יש קשיים רבים [...] חיבור של נשים ומוגבלות זאת קטסטרופה". חנה מתייחסת לשייכות לשתי קבוצות חברתיות מופלות כיוצרת דיכוי כפול: "אנחנו כולנו באיזה סטטוס כזה של דיכוי. אם נשים מדוכאות, וגם את אישה וגם את מוגבלת אז זה כפל". אך הדוגמאות שהיא מביאה אינן מייצגות בהכרח את הדיכוי הכפול של נשים עם מוגבלות, אלא את הדיכוי של נשים עם מוגבלות ביחס לגברים עם מוגבלות, בכל הנוגע לפרמטרים של יצירת משפחה הטר-נורמטיבית: "למשל, אני יודעת שנשים עם מוגבלויות מתחתנות פחות, יש להן פחות חיי משפחה ממה שלגברים. גבר על כיסא גלגלים הסיכוי שלו להתחתן יותר גבוה מאשר [ל]אישה על כיסא גלגלים".

גם אורנה מתייחסת לדיכוי הייחודי של נשים עם מוגבלות, אך בניגוד לחנה, נטע ודנה, היא אינה מדברת על דיכוי כפול אלא, בפרפראזה על "שרשרת המזון", היא מדברת על "שרשרת של הפליות". הימצאות בתחתיתה של שרשרת ההפליות, כמו הימצאות בתחתיתה של שרשרת המזון, מסמנת פגיעות רבה יותר של הנמצאות בה: "אני התחלתי גם לשאול למה יש הפליה של אנשים נכים והתחלתי לחקור את הנושא ולראות למה יש הפליה של נשים בכלל, וגם ראיתי את ההפליה של נשים נכות ואיפה הן נמצאות בשרשרת ההפליות". אורנה מתייחסת גם למצב הייחודי של נשים עם מוגבלות יחסית לנשים ללא מוגבלות בכל הנוגע לאימהות: "אני עושה מה שכל אישה אמורה לעשות באופן טבעי. ואילו אצל אישה נכה זה נתפס כמשהו לא טבעי".

חיילוד מבנה באופן שונה את ההתייחסות למגדר ומוגבלות. היא משווה בין יחס החברה לגברים עם מוגבלות לבין היחס אל נשים עם מוגבלות דרך התפקידים המגדריים בחברה מיליטריסטית: "נשים מוגבלות נתפסות אחרת מאשר גברים עם מוגבלויות. הנכות של גברים היא הרבה פעמים תוצאה של פעולה צבאית, אז הם נחשבים גיבורים. נשים מוגבלות נתפסות כעול [...] היא בעצם המטפלת שצריכה לטפל בכל בני המשפחה, ופתאום המצב מתהפך וצריכים לטפל בה והיא הופכת לעול". ניתן לומר כי בחברה שבה גברים הם חיילים, הנכות הגברית מתקשרת לתפקיד החייל; הגבר עם המוגבלות ממשיך לשמר בעיני החברה את תפקיד החייל, ומכאן שנכותו נתפסת כהקרבת הגוף באופן שנושא עמו גבורה. דהיינו הגוף הגברי הנכה הוא עוד הנכחה חברתית למצב המלחמה המתמשך וככה הוא משמר את הסדר החברתי. מוגבלותן של נשים, לעומת זאת, לא זו בלבד שאינה משמרת את הסדר החברתי ואת תפקידן החברתי, אלא היא הופכת אותו – מהתפקיד המסורתי של מטפלת אל תפקיד המטופלת, שאינו נושא עמו כל גבורה. יתרה מזאת, היות שתפקיד המטופלת חותר תחת מימוש התפקידים החברתיים, הוא נתפס בעיני החברה כעול. כמה מרואיינות התייחסו לחיבור שבין פמיניזם ומוגבלות בהקשר של התפקיד הטיפולי של נשים, כאשר יש בן או בת משפחה עם מוגבלות. נטע, שמטפלת באם עם מוגבלות, תופסת את חייה כמוגבלים מעצם ההכרח לטפל, ואומרת: "נשים מטפלות ולא מזניחות את האנשים עם מוגבלות שבסביבתן. גברים לא אכפת להם. נשים לא נוטשות במצבים קשים [ואילו גברים כן]". תפקיד המטפלת כחוויה משותפת של נשים עלה בדבריה של חנה, וגם היא, בדומה לנטע, מציינת את ההכרח של נשים לטפל: "היו שם [בקבוצת ההעצמה] שתי נשים שבעצם הבעיה המרכזית [שלהן היא] שהן עצמן תומכות בנשים אחרות. גם אני תמכתי, אני טיפלתי באימא שהייתה חולה 11 שנים. אז זה גם מקרב אותך למקום הזה של איך את מתמודד עם מישהי שאת אוהבת, שהיא קרובה אלייך, שאת צריכה לטפל בה. שגם אין לך ברירה. יש קרבה שאת יכולה להתעלם ממנה, אבל זו אימא שלך, זה כמעט נדיר להגיד לאימא 'תעזבי אותי, אני לא אעזור לך'".

נשים שבאו מתוך העשייה הפמיניסטית דיברו על הצורך בהכללת נשים עם מוגבלויות בתוך הקהילה הפמיניסטית ובתוך העשייה הפמיניסטית. הצורך עלה כצורך חדש עבורן, והביקורת העצמית העיקרית שלהן הייתה על כך שקודם לכן הן לא ראו את הנשים הללו. חנה תופסת כאתגר את השתלבותן של נוסא המוגבלויות בשיח הפמיניסטי ובמרחב:

בתוך הפמיניזם העניין הזה של מוגבלויות הוא חשוב, הוא מרכזי, הוא היום אחד הנושאים הכי חשובים. כל פעם יש פסגה חדשה לטפס עליה. אז הנה עוד פסגה חשובה שלא ראינו אותה, שהיא חשובה ושהיא מכלילה המון-המון א/נשים. כי זה לא רק העניין הזה של הסטריאוטיפ אצלנו שמוגבלות זה כיסא גלגלים, לא, ממש-ממש לא. זה שמיעה, וראייה וכל החושים, אבל גם העניין הזה של מוגבלות נפשית, של נשים שסובלות מפוסט-טראומה או מדברים מאוד-מאוד קשים אישיותיים. זה גם יכול להיות נשים שתומכות בנשים אחרות.

חדוה מעלה ביקורת עצמית ומדברת על ההפסד שחוות נשים בתוך הפמיניזם ונשים עם מוגבלות שנשארות מחוץ לפמיניזם. היא מתנסחת במונחים של "פספוס" (של הפמיניסטיות) ו"עוול" (כלפי נשים עם מוגבלות):

אנחנו כל הזמן מדברות על מגוון של נשים, על קולות של נשים, וזה קול שבכלל-בכלל אין לו נראות, לא שומעים אותו, הוא לא קיים במרחב הפמיניסטי כמעט בכלל. הנוכחות שלו במרחב הפמיניסטי לא קיים כמעט [...] אנחנו הנשים המאוד מודעות, לא סופרות נשים עם מוגבלויות".

את הביקורת הנוקבת ביותר על ארגונים פמיניסטיים מעלה נטע, והיא מכנה את תחושתה "כעס פמיניסטי". היא מבקרת בחריפות את סדר העדיפויות הפמיניסטי ואת ההעדפה לטפל בבעיות של נשים זרות שהן קורבנות סחר לפני הטיפול בנשים עם מוגבלות שהן אזרחיות ישראל: "מה הן? הן כלבים? לא מגיע להן יחס מינימלי?". היא מבקרת את שיח ההעצמה, בטענה שהוא אינו רלוונטי עבור נשים הנמצאות במאבק הישרדות קיומי, וטוענת שעל הפמיניזם קודם כול לסייע לאותן נשים לצאת מן המצב שבו הן נמצאות: "תקועה בחרא ואין בכך העצמה". נטע מדגישה גם את הצורך להרחיב את השיח הפמיניסטי ולכלול בו את נקודת המבט של נשים עם מוגבלות, תפיסה שעלתה באופנים שונים על-ידי נשים בקבוצה.

הנשים שהתראיינו למחקר תיארו את התפיסה העצמית שלהן. תיאור זה היה קשור קשר הדוק לתפיסה שלהן ביחס למוגבלות וביחס לעמדות הפמיניסטיות שלהן. הן הגדירו את עצמן כחלק משיח של זהות הקשור למוגבלות, כלומר הן הגדירו את עצמן בעיקר כחלק מההגדרות של הזהות החברתית הפוליטית שלהן והתייחסו להיותן נשים, עם מוגבלות או ללא מוגבלות. גם כאשר הן דיברו על דימוי הגוף האישי הן עשו זאת ביחס לתפיסות חברתיות. יש דמיון בין טליה ונטע המגדירות את עצמן ללא מוגבלות כהגדרה חיצונית. טליה אומרת: "על-פי הגדרת החברה", ואילו נטע: "על-פי הגדרה מילונית". השוני ביניהן הוא בהקשר של הפמיניזם. נטע מוסיפה להגדרתה העצמית שהיא פמיניסטית, ובכך היא מגייסת את האידאולוגיה שלה כדי להתמודד עם התיוג החברתי וכדי לתת להיעדר ההגדרות נוכחות אישית. לעומת זאת, טליה בוחרת להיות לא מתווגת, ולכן היא אינה מגדירה עצמה כפמיניסטית.

אמנם כל אחת מהן בחרה להגדיר את עצמה על-פי הגדרות חיצוניות, אך הן גם מתייחסות אחרת להגדרות אלה. טליה מעלה התנגדות להגדרה מתייגת. מסיבה זו היא גם אינה רוצה להגדיר את עצמה כפמיניסטית, אף שהיא מציינת שהיא מאמינה בשוויון בין גברים לנשים. זאת משום שכאשת מקצוע בתחומי הרווחה היא מודעת לשימוש הכוחני שיכול להיות מופנה כלפי תיוג, כלומר בעיניה לתיוג יש משמעות שלילית. לעומת זאת, אף שגם נטע נוקטת הגדרה חיצונית כדי לתייג את עצמה כאישה ללא מוגבלות, היא משתמשת בתיוג כדי להרחיב את ההגדרה של מוגבלות ולחבר אותה לפמיניזם. כלומר, אצל נטע התיוג החיצוני מסייע לה להגדיר את עצמה ללא מוגבלות, מכיוון שלפיה מוגבלות היא רק חולשה, ואילו את מקור העוצמה שלה היא מוצאת בעזרת הפמיניזם, והיא מגדירה עצמה כפמיניסטית כדי לשאוב כוח בפעילותה הציבורית.

המוגבלות כמקור לעוצמה

אסנת נושאת בגאווה את היותה אישה עם מוגבלות. נכות ונשיות הן חלק מזהותה: "לא יכולה להפריד בין החלקים – הם כרוכים זה בזה". כמו נטע, גם היא משתמשת בחיבור שבין האידאולוגיה הפמיניסטית וכחלק מתפיסות ביקורתיות על מוגבלות ואומרת: "תחושת שליחות – תחושת משמעות, להיות שופר לקולות של נשים עם מוגבלויות".

אצל דנה גם תפיסת המוגבלות וגם היותה אישה הן מקור לעוצמה. כאן מיתוספת ההגדרה של היותה אישה דתייה כמקור נוסף של עוצמה. דנה יודעת שנשים חיות בדיכוי ושאנשים עם מוגבלות חיים בדיכוי, והיא גם ביקורתית כלפי היחס של הדת כלפי נשים עם מוגבלות. כמו כן, היא מודעת לכך שכולן הגדרות שמקורן החברתי מחליש. עם זאת היא מאמצת אותן כדי לקדם את מעמד הנשים עם המוגבלויות. כלומר מעצם האימוץ של הגדרות אלה יש תהליך של מיקום מחדש של ההגדרות הללו ושל יחסי הכוח החברתיים.

בדבריה של מירב אפשר לראות את מורכבות ההגדרות של שיח הזהות, של הגדרות ושל השימוש בהן: הגדרה של גבולות עצמאיים, פוליטיים, אישיים, מכילה ומוכלת, מה לגיטימי ומה

לא לגיטימי. היא שואלת: "האם זה לגיטימי להגדיר את עצמי כאישה עם מוגבלות?" והיא רואה את עצמה כאישה עם מוגבלות הנמצאת על הרצף.

נירה מתמקדת בתפיסה העצמית שלה בחוויה האישית שהיא עברה בעקבות התחרשותה ובכך שהגדרת העצמאות שלה הייתה חוויה מרכזית בחייה. המוגבלות שהיא חוותה כאישה בוגרת טרפה, לדבריה, את הקלפים ואתם את תפיסת העצמאות שלה. בעקבותיה היא עברה משבר וניסיון לאמץ מחדש עצמאות אישית, והיא אף ניכסה את ההגדרה של "עצמאות" על-ידי הגדרה מחדשת ורחבה יותר שלה. היום הגדרתה העצמית כאישה עם מוגבלות שמיעה שהיא עצמאית איננה נובעת רק מהאימוץ של עזרי שמיעה, על אף מרכזיותם בעיסוק המקצועי שלה, אלא גם כחלק מהעלאת המודעות לנושא של מוגבלויות ללא נראות.

חילוד מגדירה עצמה כאישה, כפמיניסטית וכבעלת שלמות גופנית. היא אוהבת להרגיש אישה ובוחרת להיות אישה. כמו נירה, גם אצל חילוד העצמאות חשובה. חילוד מגדירה עצמה כפמיניסטית וכחלק מזה היא חוגגת את הנשיות שלה, את היכולת שלה להרגיש אישה. היותה אישה פמיניסטית מלווה בהרגשה של עצמאות ושל יופי גופני. היופי הגופני שלה מלווה בשלמות גופנית ועומד כתמונת ראי לעומת נשים יפות פחות או נשים עם מוגבלות: "[באחד המפגשים של קבוצת ההעצמה] הייתי לבושה מאוד יפה, עם סקיני ג'ינס ומגפיים, וזה היה בדיוק כשדיברנו על מודל היופי, ואז מישהי אמרה [לי] 'את כל כך יפה', לא יודעת, משהו [שהיא] אמרה שנתן לי להרגיש, זה עשה משהו [...] שמצד אחד את אומרת שאת אמורה לעזור, ואת עוזרת אבל בא לך גם זמן לעצמך. וגם זה שאת יפה זה מעורר קנאה [...] גם אצל נשים בריאות זה יכול לקרות. אבל לנשים שהן מוגבלות הפער הוא כזה גדול, וזו חוויה קשה, ואז נהיה לך לא נעים". ניתן לומר כי הן תפיסת העצמאות של חילוד והן ההגדרה של מוגבלות קשורות לדימוי הגוף שלה.

גם עבור אסנת הפמיניזם, ובעיקר האקטיביזם הפמיניסטי שלה, חיבר אותה לנשיות שלה והוא חלק בלתי-נפרד מההגדרה העצמאית שלה. בדומה לחילוד, אצל אסנת המודעות הפמיניסטית אפשרה לה לחגוג את הנשיות שלה, אולם בשונה מחילוד, אסנת אינה משליכה זאת על השלמות הגופנית אלא כחיבור לגופה המשותק.

מירב אומרת שהעשייה הפמיניסטית הראשונה שלה הייתה דרך הסירוב שלה להשתעבד למודלים ולפרקטיקות חברתיות, המגבילות את האוטונומיה של האישה.

ההגדרה של חנה את היותה פמיניסטית מביאה אותה להגדרה שונה של דימוי הגוף. עבורה המהות של עצמה ושל בני האדם היא הנפש. היא אינה מתעלמת מהגוף, אך גורסת כי במצב של אינטימיות, האישיות של הזולת היא שמושכת אותנו; האישיות ממוססת את הגוף ואת הראייה כלפיו. לדבריה: "כשאת מתקרבת באינטימיות פתאום הגוף מתמוסס, כי האישיות של הזולת, אליה את נמשכת. אז OK, יש את הגוף הזה ואז את גם מתאהבת בגוף הזה, הגוף לא חייב להיות מושלם לפי האדם הלבן המושלם, או האישה החטובה בעיתון לאישה. בכלל לא. אפשר להתאהב בגוף המעוות, בגוף הפגוע, בגוף הכואב. זה פשוט מדהים. ולחוות את זה, זה יופי, זה מעשיר את האידיאולוגיה שהייתה לי, שמדי פעם היו לי הזדמנויות לאשש אותה. אבל כאן זה היה חזק, כאן זה היה הנושא". כלומר ההתאהבות בנפש פירושה גם להתאהב בגוף המעוות, הפגוע, הכואב שטומן בתוכו את הנפש.

לאורך חייה הבינה חנה כי תפיסת העצמאות ותפיסת הגוף משתנות בהתאם לגיל, לזקנה, למצבי חיים שונים או למוגבלות זמנית. לדוגמה, השינויים הגופניים של הזקנה ועל-פיהם

ההגדרה של מוגבלות או של נגישות משפיעים על תפיסת הגוף המתפקד, כך שהיכולת המשתנה והזמנית של הגוף מדגישה את חשיבות הנגישות החברתית. חנה אומרת: "אני יודעת שזה זמני, אני מקווה כמובן תמיד לטוב, אריכות חיים עם בריאות, אבל אני יודעת שכולנו מועדים [למות], ולכן כל העניין הזה [של מגבלות הגוף] חשוב בשבילי, כי [עבור] כל אחד מאתנו, הזמניות של הקיום האנושי, אנחנו רק מבקרים פה".

פרק ב'
מחקר כמותי
מדד הביטחון של
נשים

איריס זמיר ואסיה איסטושינה

1. מדד הביטחון של נשים כהגדרה מחודשת של מושג הביטחון, בהתייחס

למדיניות הציבורית

חויית החיים של אישה עם מוגבלות מושפעת לא רק מן המוגבלות שלה, אלא כוללת גם את תחושת הביטחון שלה בתחומים שונים של החיים. מהי מהות ההשפעה הזאת? האם רמת הביטחון של נשים עם מוגבלויות שונה מזו של נשים ללא מוגבלויות? אם כן, עד כמה היא שונה ובאילו תחומים? אם אכן קיימים הבדלים, מהם ההבדלים המשמעותיים ביניהן ומהן הסיבות להבדלים האלה? והאם יש שוני ברמת המתח, החרדה והדאגה של נשים עם מוגבלויות לעומת נשים ללא מוגבלויות?

פרק זה מציג את התובנות שעלו במהלך חיפוש תשובות לשאלות הללו מתוך הנתונים שנאספו בפרויקט "מדד הביטחון של נשים". זהו פרויקט משותף לשישה ארגונים פמיניסטיים: נשים נגד אלימות, כיאן – ארגון פמיניסטי, אשה לאשה – מרכז פמיניסטי חיפה, אסוואת – נשים לסביות פלסטיניות, קואליציית נשים לשלום ופרופיל חדש.

מטרת המחקר היא לקדם שינוי בתפיסה של מהו ביטחון ומה המשמעות של חוסר ביטחון. בישראל, ביטחון נתפס לרוב במושגים צבאיים, ואילו הפרויקט מכוון להרחיב את המושג לתחומים נוספים של ביטחון כלכלי, של בריאות, של אלימות במשפחה, של אלימות מינית ועוד. לפיכך תכלית הפרויקט היא ליצור מדד שיבחן את רמת הביטחון של נשים מקבוצות חברתיות שונות בתוך ישראל ואשר יקיף מגוון תחומים: מגדרי, כלכלי, חברתי, פוליטי, פיזי, מיני ועוד.

סקר מדד הביטחון ב-2012 כלל ראיונות עם 800 נשים, פלסטיניות ויהודיות כאחת. הסקר התבצע על-ידי מכון סקרים "מרקט ווטצ" בשתי שיטות ריאיון – סקר אינטרנטי בעברית וסקרים טלפוניים בערבית וברוסית. המרואיינות התבקשו לסמן אם הן עברו חוויות שונות אשר ערערו את תחושת הביטחון שלהן, כגון אובדן בית, תקיפה מינית, אלימות במשפחה וכדומה. הן התבקשו גם להתייחס לחוסר הביטחון והמתח הקשורים לתחומים שונים בחייהן. מתוך קבוצת המרואיינות, 94 נשים ציינו שהן מוגבלות בפעולות יומיומיות בגלל מחלה כרונית, נכות, תשישות או מחלת נפש. מתוך המדגם הכללי 8.8% מהנשים הגדירו את עצמן כנשים עם מוגבלויות; מבין הנשים הפלסטיניות האחוז עלה ל-19.2%.

1.1 א. ממצאים נבחרים ממדד הביטחון

המחקר מצביע על נטייה ברורה – רמת חוסר הביטחון והסוגיות הספציפיות הגורמות לה תלויות במידה רבה בלאומיותה של האישה, בארץ המוצא שלה, בגילה, במצב הבריאותי שלה ועוד. ככל שהאוכלוסייה שממנה באה אישה מוחלשת או מודרת יותר, כך תחושת הביטחון שלה נפגעת יותר וחשיפתה לחוויות הפוגעות בתחושת הביטחון שלה גדלה גם כן. לדוגמה, נשים פלסטיניות חוות יותר מתח וחרדה מאשר נשים יהודיות, נשים מזרחיות חוות יותר מתח וחרדה מאשר נשים אשכנזיות, ונשים עניות חוות יותר מתח וחרדה מאשר נשים מבוססות. חשוב להדגיש שהפערים הדרמטיים ביותר נמצאו בהשוואה בין נשים עם מוגבלויות לבין נשים ללא מוגבלויות, במיוחד ברמת החוויות הטראומטיות שהן חוו.

בחלק הבא של הפרק יוצגו הממצאים הסטטיסטיים של הסקר וכן עדויות של נשים עם מוגבלויות המספרות על החוויות שלהן. סיפורים אלה עלו במפגש עם נשים מפורום "נכות ונינוחות" – קבוצה של נשים עם מוגבלויות ונשים ללא מוגבלויות הפועלת במסגרת פרויקט "נשים וטכנולוגיות רפואיות" של ארגון "אשה לאשה" ואוניברסיטת חיפה. יוצגו גם סיפורים שעלו בקבוצת הדרכה של מרכז סיוע לנפגעות תקיפה מינית בחיפה. כמו כן, יובאו ציטוטים מהספר "סיפורים מושתקים - נשים ומוגבלויות" (האלה אספניולי; הוצאת מרכז אלטופולה, 2010).

1.א.1 חששות של נשים עם מוגבלויות ונשים ללא מוגבלויות

הטבלה שלהלן מציגה את שיעור הנשים שמרגישות חוסר ביטחון גבוה ביותר הקשור לכל אחת מהסוגיות המפורטות כאן.

הסוגיות	נשים עם מוגבלויות	נשים ללא מוגבלויות
מצב כלכלי	73.8	61.3
השפלה על רקע השתייכות לקבוצת מיעוט	45.7	39.5
פגיעה מצד מוסדות המדינה	55.0	46.5
האפשרות למגע מיני בניגוד לרצונה של האישה	65.9	65.3
האפשרות לתקיפתה של האישה או להשפלתה מצד המשפחה	40.6	40.2
האפשרות לתקיפה ברחוב חשוך	78.6	67.9
מצבם של האנשים היקרים לה	75.6	78.4
מצבה הבריאותי של האישה	81.0	44.0
האפשרות שהיא לא תזכה לטיפול רפואי מספק	69.0	49.5
האפשרות של אובדן בית	78.9	53.9
האפשרות של הפצצה/פיגוע/מלחמה	73.8	56.3
מערכת היחסים עם בן/בת זוג	52.5	35.8
האפשרות שהאישה תגורש מישראל	52.0	27.8
האפשרות שיעצרו את האישה, יחקרו אותה או יכלאו אותה	30.6	52.8

טבלה מס' 1 – תחושת חוסר ביטחון בקרב נשים

מהנתונים לעיל עולה שברוב הסוגיות שהוצגו למרואיינות נשים עם מוגבלויות חשות יותר חרדה, יותר מתח ויותר חוסר ביטחון מאשר נשים ללא מוגבלויות. ההבדלים בולטים במיוחד בנוגע לחששות הקשורים למצב הבריאותי ולקבלת טיפול רפואי: 81% מהנשים עם מוגבלויות מודאגות מאוד ממצבן הבריאותי, לעומת 44% מהנשים ללא מוגבלויות. כמו כן 69% מהנשים עם מוגבלויות חוששות שהן לא יקבלו טיפול רפואי הולם, לעומת 49% מהנשים ללא מוגבלויות. אסנת: "כשהתחלתי להעסיק עובדת זרה נפסק הפחד שהמלווה לא תגיע לעבודה. אבל

תמיד יש הפחד של מה קורה אם אני לא יכולה לצאת מהמיטה וקורה משהו. אני ישנה עם 'חמ"ל': יש לי שעון מצוקה, כולל טלפון, כולל שעון מעורר, כולל מתקן מתגים, כי אני חושבת שאם למלווה שלי יקרה משהו [כשאני נמצאת במיטה] אז נהיה בצרות".

הרבה יותר נשים עם מוגבלויות חוששות מאובדן בית (78.9%) לעומת נשים ללא מוגבלויות (53.9%). דלית: "בסוף [יש] כל מיני אפשרויות אחרות שהן חלופות כליאה, כמו מוסד טיפולי. חובת ההוכחה היא תמיד על האישה עם המוגבלות – אישה צריכה להוכיח [למוסד] לביטוח לאומי שיש לה מוגבלויות. כלומר הטענה שמופנית אליה היא: בואי תוכיחי שאת יכולה לחיות בכוחות עצמך. הצורך הזה הוא יותר חזק. אולי לא יהיה לך יותר טוב אם לא תעברי למוסד. את צריכה להוכיח שאת יכולה להסתדר בכוחות עצמך".

הבדל משמעותי נוסף בין נשים עם מוגבלויות לבין נשים ללא מוגבלויות מתגלה בסוגיית החרדה באשר למצב הכלכלי (73.8% מהנשים עם מוגבלויות לעומת 61.3% מהנשים ללא מוגבלויות). בתיה: "לנשים עם מוגבלויות ונכות כללית יש את הסיכויים הכי נמוכים להתקיים מבחינה כלכלית באחוזים מתוך כלל אוכלוסיית הנשים. אני רוצה גם לזה להוסיף עוד נתון, שלפיו ככל שהמוגבלות של אישה יותר חמורה, ככה גם הצרכים שלה יותר גבוהים, וככה גם ההכנסה שלה יותר נמוכה והצרכים שלה לא ממולאים מבחינה כלכלית ומבחינת הצרכים הבריאותיים, כי היא יותר מוגבלת".

הסקר הטלפוני בקרב נשים פלסטיניות הראה שנשים עם מוגבלויות חוששות הרבה יותר מהשפלה על רקע שייכות לקבוצת מיעוט (78.9% מהנשים הפלסטיניות עם מוגבלויות לעומת 64.2% מהנשים הפלסטיניות ללא מוגבלויות). חשש משמעותי נוסף הוא מההתנהלות מול מוסדות המדינה – 79% מהנשים הפלסטיניות עם מוגבלויות חוששות ממוסדות המדינה לעומת 64.2% מהנשים הפלסטיניות ללא מוגבלויות. ניבין: "אני מעדיפה לא לגשת לשירותי הרווחה. לא אוהבת ללכת לשם, כי נותנים הרגשה שאני מקבצת נדבות. אז הקשר שלי אתם מינימלי".

נתון מעניין נוסף הוא החשש מפני האפשרות שיעצרו את האישה, יחקרו אותה או יכלאו אותה אשר מצוי בקרב 30.6% בלבד מהנשים עם מוגבלות לעומת 52.8% מקרב הנשים ללא מוגבלות. כלומר נשים עם מוגבלות חוות פחות חרדה מפני מעצר לעומת נשים ללא מוגבלות. ניתן לשער כי נשים עם מוגבלות אינן נתפשות כמאיימות על הסדר הציבורי וכי הן מטמיעות הנחה חברתית זו, ולפיכך הן חוששות פחות ממעצר או ממאסר.

2.א.1 חוויות שפוגעות בתחושת הביטחון של נשים

הטבלה שלהלן מציגה את אחוז הנשים שעברו חוויות טראומטיות בגלל האירועים המפורטים כאן.

האירועים	נשים עם מוגבלויות	נשים ללא מוגבלויות
הימנעות מחשיפה של השתייכות לקבוצת מיעוט	16.7	5.5
השפלה או תקיפה על רקע השתייכות לקבוצת מיעוט	28.6	14.2

8.5	33.3	פגיעה מצד מוסדות המדינה
10.8	35.7	תקיפה, התעללות או השפלה מצד המשפחה
9.9	26.2	שימוש בכוח פיזי מצד בני המשפחה
40.8	38.1	הטרדה מינית
22.5	31.0	תקיפה מינית על-ידי אדם מוכר
16.3	28.6	תקיפה מינית על-ידי אדם לא מוכר
4.1	7.1	גילוי עריות
15.8	21.4	תקיפה מינית לפני גיל 16
22.9	26.2	הפצצה/פיגוע/מלחמה
8.5	19.0	אובדן בית

טבלה מס' 2 – חוויות טראומטיות של נשים

אחד הממצאים הבולטים הוא מספר הנשים עם מוגבלויות שחוו פגיעה מצד מוסדות המדינה, הגדול פי 4 מאשר מספר הנשים ללא מוגבלויות שחוו פגיעה כזו (33.3% לעומת 8.5%). הילה: "המפגש עם הממסד גורם להחלשה וגם מחייב להראות מסכנות כדי לקבל זכויות. להיות אישה משמע להיות מוחלשת". כרמית: "הרבה פעמים יש כל מיני שירותים שאפשר לקבל, אבל המדיניות והעמדות של נותני השירותים זה שומרי הסף ואנחנו באים להבחין בין הראויים והלא ראויים וכל מי שבא לבקש שירות הוא בטח שקרן ורמאי".

ממצא בולט נוסף הוא מספר הנשים עם מוגבלויות שחוו התעללות מצד המשפחה, הגדול פי 3 כמעט ממספר הנשים ללא מוגבלויות שחוו זאת (35.7% לעומת 10.8%), כמו גם היחס בין הנשים עם מוגבלויות שחוו שימוש בכוח פיזי נגדן מצד המשפחה לבין הנשים ללא מוגבלויות שחוו זאת (26.2% לעומת 9.9%). אחת הסיבות לפערים הגדולים היא התלות של נשים עם מוגבלויות בבני המשפחה שלהן. אסנת: "לפני כשבועיים-שלושה בן זוגי עבר לגור אתי ורמת הביטחון שלי עלתה פלאים, כי יש אדם שנוכח לידי, אֶתו אני מרגישה ביטחון בינתיים. [אבל] היום קלטתי שאני פוחדת להכעיס אותו וזה לא קשור למוגבלות [שלי]".

אחוז הנשים הפלסטיניות עם מוגבלויות שעברו פגיעה בעקבות התעללות נפשית מצד המשפחה גבוה הרבה יותר מאשר בקרב הנשים הפלסטיניות ללא מוגבלויות. רפאא: "לאימא שלי יש תחושות מעורבות. מצד אחד היא תומכת בי. מצד שני כשהיא הייתה בהיריון, היא הייתה אומרת שאם התינוקת תיוולד כמוני (עם מוגבלויות), היא תחנוק אותה בבית חולים". גורם נוסף לפגיעה בתחושת הביטחון בתחום הזה עלול להיות ניצול כספי, כפי שמתארת רים: "אבא שלי התנהג בגסות רוח, הוא קילל אותי, מה שהעסיק אותו הוא איך לקחת ממני את הקצבה".

אובדן בית נחווה כפגיעה בביטחון על-ידי 19% מהנשים עם מוגבלויות לעומת 8.5% מהנשים ללא מוגבלויות. לא זו בלבד שתחושת הפגיעה בעקבות אובדן בית נפוצה יותר בקרב נשים עם מוגבלויות, היא גם נחווית כמפחידה וכמערערת יותר. חיה: "גרתי עם הבן זוג שלי בבית של ההורים שלו. שם גם הייתה לי קליניקה, זאת אומרת מקום העבודה [שלי]. בעלי התחיל להיות אלים, הוצאתי צו הרחקה, אבל זה הבית של ההורים שלו, אז הוא התעלם מזה. נאלצתי לעזוב. איבדתי את כל מה שהיה לי – משפחה, בית, מקום עבודה, את עצמי. וגם נורא דאגתי – איך אני,

בתור אישה עם מוגבלויות, אוכל להסתדר, בלי בית, בלי מי שיעזור לי, ואם אני אזדקק לעזרה בקשר למצבי? ואיך אוכל לגדל ילדה?"

גם אחוז הנשים שעברו תקיפה מינית על-ידי אדם לא מוכר, גילוי עריות או תקיפה מינית לפני גיל 16 גבוה באופן משמעותי בקרב הנשים עם מוגבלויות מאשר בקרב הנשים ללא מוגבלויות שעברו את החוויות האלה. נילי: "אח בבית חולים היה צריך לעשות לי בדיקה. הוא חשב שבגלל שאני משותקת אז אני גם מפגרת, ואז הוא נגע בי במקומות אינטימיים". מספרת מרינה, אימא לילדה בת 13 עם פיגור שכלי: "כשבאתי עם הבת שלי לרופא והיא שאלה – 'גם הוא יכאיב לי למטה?' ניסיתי לדובב אותה ואז התגלה שהנהג של ההסעה תקף אותה מינית".

3.א.1 יציבות

סוגיה נוספת שבדקנו היא מהם הגורמים המשמעותיים המשפיעים על תחושת הסיפוק מהחיים של האישה ועל רמת החרדה שבה היא נמצאת. התברר כי יציבות בהכנסה היא הגורם המשמעותי ביותר להורדת רמת הלחץ ולהגדלת תחושת הרווחה. הדבר נכון לגבי נשים מכל רקע אתני ומכל ארץ מוצא. עם זאת, במחקר התגלה כי מצבן של נשים עם מוגבלויות חמור יותר מאשר מצבן של שאר הנשים. הנשים עם מוגבלויות דיווחו שהן חוו רמת מתח גבוהה יותר, שהן הרוויחו פחות וששיעור התעסוקה שלהן היה נמוך יותר. מבחינת התחושה של יציבות בתחום ההכנסה 69% מהנשים עם מוגבלויות חוו חוסר יציבות במקורות ההכנסה שלהן, לעומת 38.5% בלבד מבין הנשים ללא מוגבלויות.

דנה: "הייתי מורה ויועצת בבית הספר. ההתדרדרות בשמיעה הייתה הדרגתית ובסופו של דבר הפסקתי לשמוע. נאלצתי לפרוש והתחלתי לחפש עבודה. כאן החלה התלבטות: אם אני מעדכנת את קורות חיי ומציינת בהם שאני כבדת שמיעה – אף אחד לא עונה לי. החלטתי שאני מספרת את האמת ופניתי רק למשרות שאינן דורשות שמיעה: עריכה לשונית למשל – אך בכל זאת התעלמו ממני לחלוטין. לפני מספר שנים עברתי ניתוחי שתל 'שבלול' וחזרתי לשמוע. אמנם שמיעתי אינה מושלמת, אבל אני שומעת. בסופו של דבר מצאתי עבודה, בשכר נמוך מאוד, לפי שעות וללא כל זכויות סוציאליות. למעשה, הסכימו בכלל לפגוש אותי כי הם לא מצאו אף אחת שתסכים לעבוד בתנאים כאלה, ללא תקן."

פרק ג. דיון וסיכום

1.ג. דיון בממצאים האיכותניים

הדבר הבולט ביותר שעלה מתוך הראיונות היה התובנה שמפגש ודיבור בין נשים עם/ללא מוגבלות הוא חשוב ומרכזי בהבנת הנושא עצמו ולהוספת נדבך עומק לדיון הפמיניסטי. זאת בידיעה שבסדר היום של הפמיניזם הישראלי המדבר על זהויות והכללה בלט ההיעדר של השיח על מוגבלות. הנשים עם המוגבלות והנשים ללא המוגבלות שהגיעו לקבוצת ההעצמה עם השקפת עולם פמיניסטית, הביעו רצון להעביר את החוויות שלהן מן הרמה האישית אל הרמה הציבורית כחלק מתהליך של אידיאולוגיזציה ופוליטיזציה. במהלך הדיונים שהתקיימו בקבוצה תוך דיבור והקשבה לחוויות החיים של המשתתפות נקשר עבורן הקשר בין מצבן של נשים לבין מצבן של נשים עם מוגבלות בחברה.

בניתוח הראיונות עלו שלוש קטגוריות מרכזיות: עמדות אישיות וחברתיות כלפי מוגבלות, תפיסה של פמיניזם ותפיסה עצמית, שכללה דימוי עצמי ודימוי גוף.

בקטגוריה של עמדות חברתיות ואישיות כלפי מוגבלות עלה תיאור העמדות החברתיות כלפי מוגבלות והשפעתן על העמדות האישיות של המשתתפות במחקר. המודעות כלפי השפעה זו הייתה מנת חלקן הן של נשים עם מוגבלות והן של נשים ללא מוגבלות. המשתתפות תיארו את הדעות הקדומות והסטריאוטיפים הקיימים כלפי אנשים עם מוגבלות וציינו כי כלפי נשים עם מוגבלות הדעות הקדומות שליליות עוד יותר, מכיוון שהן משלבות סטריאוטיפים על מוגבלות ועל נשים. שתיים מההשלכות החמורות של העמדות כלפי נשים עם מוגבלות היו חסמים בתעסוקה ופגיעה במצבן הכלכלי של הנשים וכן ההזרה והזרה שלהן. עם זאת נראה כי ההשלכה הקשה ביותר של העמדות החברתיות הפוגעניות כלפי נשים עם מוגבלות הייתה ההשפעה שלהן על העמדות האישיות של הנשים עצמן כלפי עצמן וכלפי חברותיהן, נשים עם/ללא מוגבלות. רוב הנשים פיתחו במהלך חייהן תובנות באשר לעמדות שלהן כלפי מוגבלות והעמיקו אותן במהלך הדיונים בקבוצה, והחלו להבין שחלק מהעמדות האישיות שלהן מושפעות מהעמדות החברתיות. לרובן התהליך היה לא פשוט, בעיקר כאשר הן התייחסו לתפיסות ולחוויות שלהן, אבל במהלכו הן פיתחו גישה ביקורתית כלפי מוגבלות וכלפי ההגדרות המבדילות בין מוגבלות לבין אי-מוגבלות. כתוצאה מכך כמה נשים תפסו את המוגבלות כמקור לעוצמה ומקצתן אף נשאו בגאווה את היותן נשים עם מוגבלות.

מעניין שבנושא ההגדרות של מוגבלות, הנשים ייצגו גישות שונות. כולן הבינו כי החלוקה המסורתית הרפואית של מוגבלות ואי-מוגבלות היא השלטת, המגדירה והמגדרת בין א/נשים עם מוגבלות וא/נשים ללא מוגבלות. עם זאת רק חלקן טענו לחלוקה דיכוטומית ברורה בין השניים, כאשר הבסיס לחלוקה היה קשור בעיקר לעצמאות, לתלות ולנחיתות כלכלית וחברתית. חלקן דיברו על רצף שנע בין מוגבלות לאי-מוגבלות ותיארו תקופות ומצבים שבמהלכם הן חוו מוגבלות זמנית, או תחומים שבהם הן מוגבלות או אינן מוגבלות. חלקן הקטן דיברו על טשטוש גבולות בין מוגבלות לאי-מוגבלות. יוצא אפוא שכל הנשים בקבוצה ערערו על החלוקה החברתית-רפואית המקובלת של הגדרת מוגבלות והיו ביקורתיות כלפיה.

בקטגוריה של פמיניזם והגדרה עצמית, התייחסו המרואיינות לפמיניזם דרך סוגיות הנוגעות לעצמאות כלכלית, שוויון, זכויות והיחס לגוף. הנשים הדגישו את החוויה של דיכוי כפול, כלומר, את היותן מוגבלות והיותן נשים בחברה פטריארכלית. דובר אף על הדמיון בין ביקורת מוגבלות לבין פמיניזם. לחלק מהנשים המודעות לפמיניזם והמודעות למוגבלויות לא היו כרוכות בהכרח זו בזו, אולם משעלו שני הנושאים עלה גם החיבור ביניהם כחלק טבעי ונדרש.

כמה מרואיינות דיברו על התפיסה של הגוף הנשי ועל דימוי הגוף של עצמן כחלק מהגדרה של הפמיניזם שלהן. מדבריהן עלה כי תפיסה עצמית של נשיות אינה מובנת מאליה בקרב נשים עם מוגבלות היות שהחברה אינה תופסת נשים עם מוגבלות כנשיות. לפיכך מבחינתן הגדרתן העצמית כנשיות, או בחירה להיות אימהות, היא חלק מתהליך העצמה פמיניסטי.

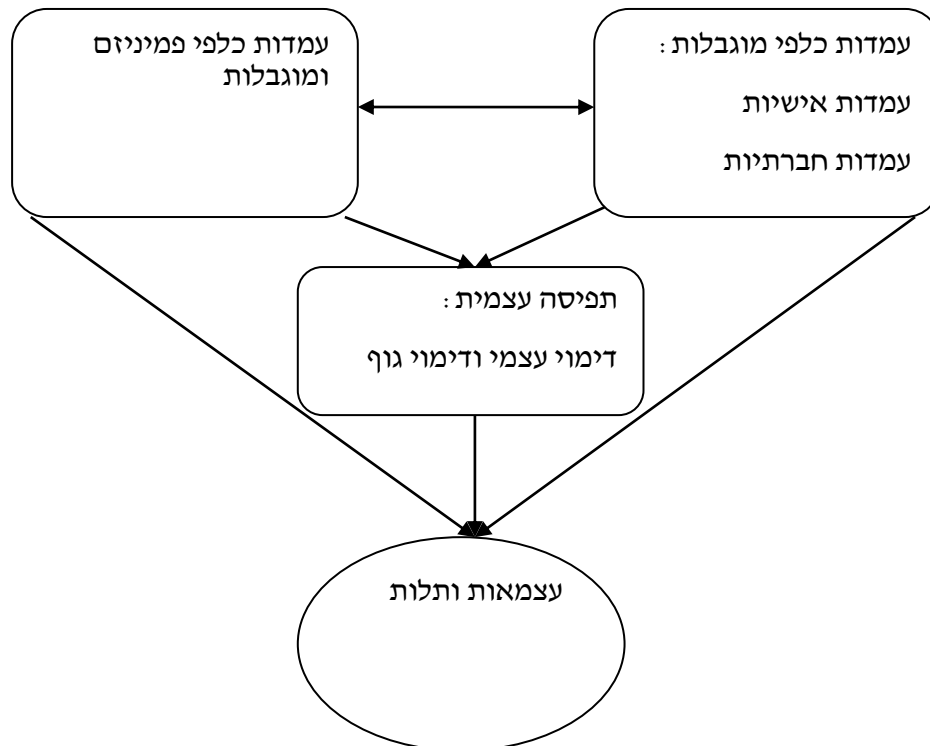
סוגיית הגוף הנשי מתקשרת לנושא של פגיעה מינית. עם זאת, מעניין שאחד הנושאים המרכזיים שהפמיניזם הצליח להכניס לשיח הציבורי, הנושא של הטרדה מינית, עלה רק לעתים רחוקות בראיונות. ייתכן שהסיבה לכך הייתה שהפרויקט עסק בהעצמת נשים ובהעלאת מודעות לנושא של נשים עם מוגבלות ולא עודד עיסוק בנושאים נוספים. סיבה אחרת יכולה להיות שהעיסוק בנושא דורש סביבה בטוחה ומיקוד בנושא. נראה שדיון באלימות מינית הוא עוצמתי כל-כך עבור נשים, שהן נרתעות מלשלב בדיונים אחרים כבדרך אגב. אף על פי כן, כאשר המרואיינות העלו את הנושא הן עשו זאת בעוצמה; הן שילבו את הנושא בשיח שבין פמיניזם למוגבלות ובדקו היש הבדל בין נשים עם מוגבלות לבין נשים ללא מוגבלות בהיבט של פגיעה מינית. הן הסכימו כי נשים באשר הן נשים נפגעות לעתים קרובות מהטרדה מינית, ושההבדל בין פגיעה בנשים עם מוגבלות לבין פגיעה בנשים ללא מוגבלות הוא בהתייחסות החברה לנושא. ראשית, נשים עם מוגבלות נתפסות מחד גיסא כלא-מיניות, אך מאידך גיסא הן מהוות קורבנות "קלים" להטרדות מיניות ולא־יננס. שנית, שירותי הסיוע בתחום אינם מותאמים לנשים עם מוגבלות, ואחת המשתתפות בקבוצה אף הגדירה את מטרת ההשתתפות שלה בקבוצה להבין ולהעלות מודעות כדי להנגיש את מרכזי הסיוע לנשים עם מוגבלות. מכאן גם עולה החשיבות של העלאת הנושא של הטרדה מינית בקרב נשים עם מוגבלות והמחויבות של הפמיניזם והפמיניסטיות לעסוק בו.

שיח המוגבלות, כמו שיח הפמיניזם, עוסק בפירוק ובהרכבה מחדש של תפיסות חברתיות ובהמשגה מחדשת של החוויות. אצל חלק ניכר מהמרואיינות ניסוח הפמיניזם לווה בתחושה של עוול חברתי, הדרה ואפליה לצד תביעה לעוצמה ומודעות בקרב הקהילה הפמיניסטית, כמו גם בחברה בכלל.

הקטגוריה השלישית של "תפיסה עצמית" עולה מתוך שתי הקטגוריות הראשונות. המשתתפות תיארו את עצמן ואת גופן כפועל יוצא מגישתן למוגבלות ולפמיניזם. חלקן הגדירו את עצמן דרך בחירות ונורמות חיצוניות וחלקן – מתוך מודעות והסתכלות פנימית, כאשר קיים מתח בין התפיסה האישית לבין התפיסות החברתיות. הפמיניזם עבורן היווה מודעות שאפשרה בחירה של חייהן, כלומר אימוץ של אורח חיים שממנו הן שואבות את ההתייחסות לחברה ולעצמן. המוגבלות והנשיות, שהיוו לא פעם נקודת פתיחה חברתית מוחלטת, היוו אצל חלקן מקור לעוצמה ולחזוק. חלק בלתי-נפרד מאותה עוצמה והגדרה עצמית היה עיסוק בשאלות של זהות ושל הגדרה של גבולות פוליטיים וחברתיים, של העצמי ושל החברה. תפיסות של יופי ושלמות או

אי-שלמות גופנית שיקפו מתח בין הנורמות החברתיות המקובלות בדבר גוף האישה "האידיאלי" לבין התובנות הנובעות מגישה ביקורתית למוגבלות והשקפת עולם פמיניסטית.

מתוך בחינה של הקטגוריות והקשרים ביניהן בולט הרצף של עצמאות ותלות. התייחסות למושגים אלו עלתה בהקשרים שונים במהלך הראיונות. כל אחד מהמושגים הוצג בפני עצמו וכן בהנגדה זה לפי זה על פני רצף מעצמאות לתלות. נראה שמושגים אלו והרצף שביניהם נובעים משלוש הקטגוריות המרכזיות והקשרים ביניהן (תרשים 1).

תרשים 1: היחסים בין קטגוריות אישיות וחברתיות לבין התפיסה של עצמאות ותלות

עצמאות ותלות

עצמאות ותלות הם שני מושגים שחזרו על עצמם בראיונות, שני מושגים טעונים מבחינה אישית וחברתית. עצמאות נתפסת כמושג שכל אחד ואחת שואפים אליו, ואילו תלות נתפסת כמצב שאנו מבקשות להימנע ממנו. דוגמאות אחדות לתפיסה זו עולות בדברים הבאים: "קשה לחיות עם מוגבלות. קל יותר לחיות ללא מוגבלות, זה כיף [ש]מאפשר **עצמאות** ונותן חופש לא להיות **תלוי באחרים**" (טליה); "אם דיברנו על הפמיניזם, מילדות היה לי מאוד חשוב להיות תמיד **עצמאית**. ופה אני נעשית (עם מוגבלות), איבדתי את ה**עצמאות** לגמרי" (נירה).

אף על פי שההגדרה של עצמאות ותלות קשורה אצל רוב המראיינות בתפיסות של מוגבלות ופמיניזם, הן מפרשות מושגים אלו בצורה המקובלת בחברה. אצל רובן המושג עצמאות נתפס כמצב רצוי ואצל חלקן הוא נתפס כתכונה מהותית לדימוי העצמי שלהן. יתרה מכך, האימהות של חלקן חינכו אותן מגיל צעיר שלהיות אישה פמיניסטית פירושו להיות אישה עצמאית. אימהות אלו הסבירו לבנותיהן שכדי לצאת מכבלי הפטריארכיה אישה צריכה להיות

עצמאית. תלות, לעומת זאת היא תכונה לא רצויה שאין לה שום יתרון. הבעיה היא שהחברה מחנכת נשים להיות תלויות וגברים להיות עצמאיים, בכך "חונקים אותן" ונותנים להן "חיבוק דוב".

פרשנות זו מתאימה לתפיסה המערבית של המושגים "עצמאות" ו"תלות" – תפיסה המעלה על נס את האינדיבידואליזם והעצמאות (Iwama, 2006). מעבר לכך שעצמאות היא מושג מרכזי של התרבות הפוסט-תעשייתית, מושג הזה הוא בבסיס התאוריות הפסיכולוגיות המערביות, המשוות התפתחות של בנים לעומת התפתחות של בנות. תאוריות אלה מתארות התפתחות נורמטיבית של בנים כתהליך של היפרדות ועצמאות מן האם המגדלת, בעוד שהתפתחות של בנות היא תהליך של המשכיות ותלות באם. הביקורת הפמיניסטית על התאוריות הללו היא בכך שתיאור זה משמש להסבר העליונות של בנים על בנות לאור ההתפתחות שלהם לכיוון של עצמאות (Gilligan, 1982; Miller, 1976). בהתבסס על תפיסות אלו, מובן מדוע למושג "עצמאות" יש חשיבות כה גדולה לעומת התלות, גדולה עד כדי כך ששתיים מהאימהות של המשתתפות מחנכות לכך את בנותיהן. יתרה מכך, עבור אחת המרואיינות המשבר הגדול ביותר במוגבלות היה אובדן העצמאות. יש לציין כי הייחוס לחשיבות המושג עצמאות קיים גם בקרב נשים עם מוגבלות וגם בקרב נשים ללא מוגבלות.

מרואיינות אחרות מציגות ניצנים של תפיסה חדשה ושונה של עצמאות ותלות והמשגה חדשה שלהן. ההמשגה החדשה עוברת דרך העמדות שלהן כלפי מוגבלות ופמיניזם. הן מתארות תלות כמושג מורכב הקשור לרוב בהיעדר עצמאות. לדבריהן יכולה להיות תלות זמנית ויש תקופות של תלות כמו ילדות, זקנה או מחלה. לעומת זאת קיימת תלות כמצב קיומי, תלות כגורם מאיים או כגורם המתקשר לכאב וחוסר יכולת לתקשר.

אסנת מפרידה את שני המושגים – תלות ועצמאות. עבורה התלות היא מצב קיומי ותמידי, והיא נתפסת בעיניה כגורם מאיים, אך רק בהקשר של המלוות שלה. כלומר, לדידה של אסנת, התלות קשורה במלווה ולא בנכות עצמה: "ההיבט המאמלל בחיים שלי הוא **התלות**. כלומר המפגש עם המלוות". הנכות שלה מחייבת את נוכחותן המתמדת של המלוות, והיות שהיא תלויה בהן לשם תפקודה העצמאי היא חשה חרדת נטישה כלפיהן. תחושת החרדה מהתלות במלוות מתעצמת לאור התובנה שלה כי המלוות שייכות גם הן לקבוצת נשים מוחלשת ושהן אינן מקבלות הכשרה או שכר מתגמל במצב של יציבות תעסוקתית מעוררת. יוצא אפוא שעבורה המוגבלות איננה מגדירה את העצמאות אלא רק את התלות. יתר על כן, בניגוד לתפיסה הסטריאוטיפית היא חשה שהמוגבלות שלה נותנת לה יתרונות רבים אחרים ושבמוגבלות עצמה יש **עצמאות** רבה לראות את העולם בצורה שונה; חרף התלות היא חשה שהנכות העצימה את העצמאות שלה בשל השתחררותה מכבלי הנורמות החברתיות: "נפגעי [בתאונה] ויכולתי להשתחרר מהדברים הללו. יכולתי לשחרר את עצמי מהכבלים [של הנורמות] בקלות. לא הייתי צריכה אפילו לנתץ אותם, הם נשלו". אסנת מציינת גם את החשיבות של התקשורת לעצמאותה: "מילים עבורי הן כוח [...] הן גם הדרך בשבילי **לעצמאות**".

לסיכום, המושגים "עצמאות" ו"תלות" נתפסים בחברה המערבית כדיכוטומיה של טוב ורע. עצמאות כמושג שנותן כוח, עוצמה, חופש וחיים נוחים לעומת תלות כמצב מחליש ופסיבי. עם זאת משתתפות המחקר מתחילות להעלות תובנות שהמושגים האלה טעונים חברתית ויש

לבחון אותם מחדש. בחינה מחודשת שלהם דורשת גישה ביקורתית אשר תאפשר העמקה, הרחבה וטעינה מחדש של המושגים עבור נשים עם/ללא מוגבלות.

2.ג דיון בממצאים הכמותיים

מדד הביטחון של נשים שנערך ב-2012 מצביע על מגמה ברורה – רמת חוסר הביטחון, והסוגיות הספציפיות הגורמות לה, תלויות במידה רבה בלאומיותה של האישה, בארץ המוצא שלה, בגילה, במצבה הבריאותי ועוד. עם זאת, ההבדלים הדרמטיים ביותר הם בהשוואה בין נשים עם מוגבלויות לעומת נשים ללא מוגבלויות, במיוחד ברמת החוויות הטראומטיות שהן עוברות.

מהנתונים עולה שברוב התחומים שהמראיינות נשאלו עליהם הנשים עם מוגבלויות חשו יותר חרדה, מתח וחוסר ביטחון מאשר הנשים ללא מוגבלויות. הפערים גדולים במיוחד בנוגע לחששות הקשורים למצב הבריאותי ולקבלת טיפול רפואי, לחשש מאובדן בית ולחרדה באשר למצב הכלכלי.

יתר על כן, מדד הביטחון של נשים מראה שנשים עם מוגבלויות סובלות מהפליה, מהשפלה, מניצול מיני, משימוש בכוח פיזי המופעל נגדן על-ידי המשפחה ומחוסר יציבות בהכנסותיהן. חשוב לנו להדגיש שאין זו גזירה משמים – לא המוגבלויות גורמת לפגיעה אלא ניצול חולשתן של הנשים, בעיקר בידי אנשים קרובים ומוסדות האמורים לשרת את הנשים הללו ותלותן בגורמים אלה.

לאור הממצאים החד-משמעיים, נראה לנו הכרחי שמצבן של נשים עם מוגבלויות יזכה ליתר תשומת לב במאבק הפמיניסטי. חשוב גם שארגונים שעשייתם קשורה לאנשים עם מוגבלויות יגלו ערנות והבנה לפן המגדרי ולחוויות הייחודיות שנשים עם מוגבלויות חוות. כמו כן, על קובעי המדיניות ומקבלי החלטות להתייחס לנושא של ביטחון של נשים עם מוגבלויות ולפעול לקידום רווחתן וביטחונן.

3.ג סיכום

בדו"ח מחקר זה הצגנו ממצאים, איכותניים וכמותיים, העוסקים בבחינה של סוגיות הקשורות בנשים עם מוגבלות בראייה פמיניסטית. בארצות הברית ובארצות אחרות עוסקים בכך רבות בשני העשורים האחרונים, אולם בארץ זהו מחקר חלוץ. כחוקרות בעלות סדר יום חברתי בחרנו במתודה של מחקר משתתפות, שבו אוכלוסיית המחקר היא חלק בלתי-נפרד מעשיית המחקר. יתרה מזאת, כמחקר ביקורתי הוא לא נועד למצוא תשובות אלא לגלות את הסוגיות שיש לשאול לגביהן שאלות, להרחיב את אפיקי הפעולה האפשריים ולחולל שינוי חברתי.

שתי מסקנות משותפות לניתוח של הממצאים הן האיכותניים והן הכמותיים. מסקנה אחת היא שקשייהן של נשים עם מוגבלות בישראל נובעים מהדרה חברתית, מהפליה ומעמדות סטריאוטיפיות שליליות. מסקנה נוספת, הנובעת מהראשונה, היא שיש להתייחס לפן המגדרי בעת בחינה של סוגיות הקשורות במוגבלות, ושלפיכך השיח הפמיניסטי בארץ חייב להכליל בתוכו את קולותיהן של נשים עם מוגבלות. בה בעת המחקר האיכותני העלה מסקנות נוספות. הראשונה היא שתפיסה ביקורתית של מוגבלות, בדומה לתודעה כפמיניסטית, אינה אינהרנטית למצב של מוגבלות והיא נובעת מתהליך של זיהוי המקום המודר של א/נשים עם מוגבלות בחברה. מסקנה

שנייה היא שלא די במפגש עם א/נשים עם מוגבלות ובנראות של מוגבלות בסביבה המידית כדי לפתח מודעות פוליטית באשר למוגבלות, אלא יש צורך בקיום שיח בין א/נשים עם מוגבלות לבין א/נשים ללא מוגבלות הקושר בין חוויות החיים של א/נשים עם מוגבלות לבין מבנים חברתיים מפלים. דבר זה מעיד כמה גם בתחום המוגבלות, כמו בפמיניזם, האישי הוא הפוליטי.

לסיכום, תמה אך לא נשלמה המשימה. הממצאים האיכותניים והכמותיים כאחד מעידים שיש צורך עז במחקרי המשך בכל נושא ותת-נושא שעלו מתוצאות המחקר. יתר על כן, בהתאם למסר של תנועת הזכויות של א/נשים עם מוגבלות – "שום דבר עלינו בלעדיו", הרי שיש לקדם את מחקר המשתתפות שבו נשים עם מוגבלויות ונשים בכלל הן אלו שיקבעו את הנושאים הנוגעים לחייהן. מסר זה חשוב שיחלחל גם לשדה החברתי, הביטחוני והפוליטי, כך שקולן של נשים עם מוגבלות ונשים ללא מוגבלות יהיה נוכח ואיתן ושקיפותו תיעלם כלא הייתה.

ביבליוגרפיה

אספניולי, ה. (2010). **סיפורים מושתקים: נשים ומוגבלויות**. הוצאת מרכז אלטופולה, נצרת.

- Corring, D. (2001). Participant action research. In J. Valiant-Cook (Ed.), *Qualitative research in occupational therapy: Strategies and experiences* (pp. 13-23). Canada: Delmar.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Garland-Thomson, R. (2011). Misfits: A feminist materialist disability concept. *Hypatia* 26(3), 592-608.
- Gilligan, C. (1982). *In a different voice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Fine, M., Torre, M.E., Boudin, K., Bowen, I., Clark, J., Hylton, D., et al. (2004). Participatory action research: From within and beyond prison bars. In L. Weis & M. Fine (Eds.). *Working Methods: Research and social justice* (pp. 95-115). New York: Routledge.
- Jette, A.M. (2009). Toward a Common Language of Disablement. *The Journals of Gerontology Series A Biological Sciences and Medical Sciences*, 8(64), 1165-8.
- Iwama, M.K. (2006). The Kawa (river) model - Nature, life flow, and the power of culturally relevant occupational therapy. In F. Kronberg, S.S. Algado, N. Pollard. *Occupational therapy without borders: learning from the spirit of survivors* (pp. 213-231).
- Luborsky, M.R., & Lysack, C. (2006). Overview of qualitative research. In G. Kielhofner (Ed.), *Research in Occupational Therapy: Methods of inquiry for enhancing practice*. Philadelphia: Davis.
- Miller, J.B. (1976). *Toward a new psychology of women*. Boston: Beacon Press.
- Morris, Jenny. (2001). Impairment and Disability Constructing an Ethics of Care That Promotes Human Rights. *Hypatia*, 16(4), 1-16.
- Taylor, R. R., Braveman, B., & Hammel, J. (2004). Developing and evaluating community-based services through participatory action research: Two case examples. *The American Journal of Occupational Therapy*, 58, 7-82.

World Health Organization (WHO). (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health: ICF*. Retrieved from:
<http://apps.who.int/classifications/icfbrowser/>